

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav východoevropských studií

Bakalářská práce

Adriana Kokuňková

**Zahraniční politika Ivana Mazepy pohledem novodobé
východoevropské a západní historiografie**

**Foreign Policy of Ivan Mazepa in Mirror of East European and
Western Historiography**

2015

Vedoucí práce: PhDr. Marek Příhoda, Ph.D.

Mé poděkování patří především vedoucímu práce PhDr. Marku Příhodovi, Ph.D., za trpělivost a cenné rady. Dále bych chtěla poděkovat své rodině a přátelům za podporu.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 3. srpna 2015

.....
Adriana Kokuňková

Abstrakt (česky)

Cílem bakalářské práce je zhodnocení zahraniční politiky Ivana Stepanovyče Mazepy, kozáckého hetmana druhé poloviny 17. století a počátku 18. století. Mapován je počátek jeho politického působení, jeho vztah k ruskému carovi Petru I. a především období severní války (1700–1721), se kterým je spojen přechod hetmana na stranu ruského protivníka, švédského krále Karla XII. Základem bakalářské práce je analýza a komparace názorů ukrajinských, ruských a západních novodobých historiků (F. M. Umanec, B. D. Krupnyckyj, O. P. Ohloblyn, S. O. Pavlenko, D. N. Bantyš-Kamenskij, N. I. Kostomarov, T. G. Tairova-Jakovleva, A. G. Škvarov, C. A. Manning, R. K. Massie, O. Subtelny, P. Englund) na kariéru a především roli Mazepy v rusko-švédském konfliktu.

Klíčová slova

Ivan Mazepa, Poltava, severní válka, Petr I. Veliký, Karel XII., Ukrajina, hetman, Rusko, kozáci

Abstract (english)

This thesis evaluates the foreign policy of Ivan Stepanovych Mazepa, the Cossack Hetman of the second half of the 17th century and early 18th century. It maps the beginning of his political career, his relationship with the Russian Tsar Peter I. and above all the Great Northern War period (1700-1721) which is connected to his defection to the side of Russia's opponent, Swedish King Karl XII. The basis of thesis is an analysis and a comparison of opinions of Ukrainian, Russian and Western modern historians (F. M. Umanets, B. D. Krupnytsky, O. P. Ohloblyn, S. O. Pavlenko, D. N. Bantysch-Kamensky, N. I. Kostomarov, T. G. Tairova-Jakovleva, A. G. Shkvarov, C. A. Manning, R. K. Massie, O. Subtelny, P. Englund) on the career and especially the role of Mazepa in the Russo-Swedish conflict.

Key words

Ivan Mazepa, Poltava, The Great Northern War, Peter the Great, Charles XII., Ukraine, Hetman, Russia, Cossacks

Obsah

1. Úvod	7
2. Použitá literatura	9
2.1 Ukrajinská historiografie.....	9
2.2 Ruská historiografie	10
2.3 Západní historiografie	12
3. Zahraniční politika Ivana Mazepy do roku 1687	13
3.1 Ukrajinský pohled	13
3.2 Ruský pohled.....	17
3.3 Západní pohled.....	20
4. Zahraniční politika Ivana Mazepy na počátku severní války (1700–1709)	23
4.1 Ukrajinský pohled	23
4.2 Ruský pohled.....	36
4.3 Západní pohled.....	48
5. Závěr	58
6. Seznam použité literatury	63

1. Úvod

Cílem bakalářské práce je zhodnocení zahraniční politiky kozáckého hetmana Ivana Stepanovyče Mazepy, jenž byl a stále je jednou z nejdiskutovanějších postav ukrajinské a ruské historie druhé poloviny 17. a počátku 18. století. Text porovnává postoje jednotlivých historiků a novodobé historiografie k zahraniční politice Ivana Mazepy především v prvních devíti letech severní války. Vzhledem k tématu práce bude využita metoda komparace názorů jednotlivých autorů – ukrajinských historiků Fedira M. Umance, Borise D. Krupnyckého, Olexandra P. Ohloblyna, Serhije O. Pavlenka, ruských historiků Dmitrije N. Bantyše-Kamenského, Nikolaje I. Kostomarova, Taťjany Tairovy-Jakovlevy a Alexeje G. Škvarova a zástupců západní historiografie Clarence A. Manninga, Roberta K. Massieho, Oresta Subtelného a Petra Englund.

Ivan S. Mazepa (asi 1639–1709)¹ měl jako člen ukrajinské šlechtické rodiny možnost pobývat u dvorů v tehdejších západních zemích. Nejvíce ho ovlivnilo působení u dvora polského krále Jana Kazimíra II. Vasy (1648–1668), kde se poprvé seznámil se zahraniční politikou vůči okolním státům, na které se později, již jako polský vyslanec, mohl podílet. Za další mezník jeho kariéry je považována diplomatická služba u dvou tehdejších hetmanů – Petra Dorošenka (Pravobřežní Ukrajina, 1665–1672) a Ivana Samojlovyče (Levobřežní Ukrajina, 1672–1687). Právě Samojlovyč stál za strmým vzestupem Mazepovy diplomatické kariéry u moskevského carského dvora, která mu nakonec vynesla hetmanát. Levobřežní vůdce Ivan S. Mazepa (1687–1708) a později hetman obou břehů Dněpru (1704–1708) je obecně znám pro svou inteligenci, vzdělanost a obratnost. Proslul také svým vřelým vztahem k umění a pozitivním přístupem k západnímu myšlení. Do dějin se ovšem nezapsal pouze jako patron Ukrajiny a vůdce kozáků, ale především jako jeden z účastníků severní války (1700–1721), během které se přidal na stranu protivníka Moskvy švédského krále

¹Názory na narození Mazepy se u jednotlivých autorů různí. Analyzovaní ukrajinští historici většinou zmiňují rok 1639, čímž chtějí mimo jiné doložit, že Mazepa, ačkoli se podle jejich tvrzení účastnil poltavské bitvy jako skoro sedmdesátiletý, byl i ve svém věku velmi fyzicky zdatný a mohl se srovnávat s mladším švédským králem i carem. Ruští badatelé, především Kostomarov, se ukrajinskému tvrzení spíše vysmívají, přesný rok narození hetmana však neuvádějí, řadí jej častěji mezi roky 1641–45. Západní literatura pak střídavě přebírá názory ukrajinských a ruských historiků, nejčastěji je ovšem uváděn rok 1639.

Karla XII. (1697–1718). Mazepova snaha o autonomii Ukrajiny je proto vesměs vnímána jako zrada cara Petra I. (1682–1725).²

Bakalářská práce je rozdělena do tří hlavních kapitol se třemi podkapitolami. V první části je představena použitá literatura. Druhá kapitola se věnuje životu Ivana S. Mazepy do roku 1687, tedy do doby, kdy nastoupil na hetmanský post. Mapuje pohled jednotlivých historiků na období Mazepova působení jako vyslance a na utváření jeho politických názorů. Další část je věnována hetmanově roli v období severní války, především jeho vztahu s carským Ruskem a mezinárodním vztahům, které jako hetman udržoval. Tyto zahraniční styky pak vyústily přechodem na švédskou stranu.

Stěžejní historická díla jsou v rámci kapitol řazena chronologicky podle data vydání, aby bylo možné co nejlépe porovnat názory jednotlivých historiků napříč staletími. Dále dochází k odlišení pohledu ukrajinských, ruských a západních autorů. Jejich postoje jsou porovnávány, aby bylo dosaženo co nejpřesnější analýzy Mazepovy politiky ve sledovaném období.

V závěru bakalářské práce jsou zhodnoceny názory všech analyzovaných historiografií. Konečná část textu se snaží nejen zmapovat jednotlivé vidění Mazepovy zahraniční politiky, ale také názory, které mezi sebou historiografie sdílí.

²Obečně jsou za zradu Petra I. považována tajná spojení Mazepy se západními dvory, která vyvrcholila jeho přechodem z poddanství ruského cara do švédského tábora v období začátku severní války.

2. Použitá literatura

V rámci bakalářské práce byla analyzována díla ukrajinských, ruských a západních autorů, kteří se Ivanem Stepanovyčem Mazepou zabývali ve svých dílech věnovaných ukrajinské a ruské tematice nebo mu věnovali samostatné monografie.

2.1 Ukrajinská historiografie

Ukrajinskou historiografii zastupuje Fedir M. Umanec (1841–1917) a jeho dílo *Hetman Mazepa* (Гетьман Мазепа, 1897). Významný historik, literární kritik, publicista a sociolog tímto dílem doplnil své předešlé práce věnované historii významných osobností a evropských zemí. Monografie uceleně a přehledně mapuje v několika kapitolách hetmanův život až do jeho smrti roku 1709. Fedir Umanec ve své práci nahlíží na Mazepovu osobnost z nového úhlu, odmítá tvrzení ruské historiografie (negativní pohled) a předkládá své vlastní vidění osobnosti hetmana Mazepy. Jeho názory přebírali i pozdější autoři, a jak uvádí současný autor S. O. Pavlenko (též analyzovaný v této práci), Umancovo dílo bylo „prvním, které vstoupilo do diskuse s názory M. Kostomarova a jeho předchůdců.“³ Také Boris D. Krupnyckij (1894–1956), ukrajinský autor působící v Německu, svým dílem *Hetman Mazepa a jeho doba* (Гетьман Мазепа та його доба, 1942) rozšiřuje vlastní tvorbu zabývající se kozáckými vůdčími osobnostmi. Jeho dílo je bezpochyby ovlivněno Umancem. Stejně jako on se i Krupnyckij snaží o jiný pohled na Mazepu, než jaký vytvořil Kostomarov.⁴ Podobně jako Umanec předkládá ucelenou studii o hetmanovi a zasazuje jeho život do historického kontextu. Ze všech analyzovaných autorů je k Mazepově životu nejméně kritický. Naopak události a osobnosti spojené s hetmanem jsou v jeho knize popisovány mnohdy až přehnaně negativně a dramaticky. Zachází také do detailů, což narušuje souvislost textu a odvádí pozornost od důležitých momentů Mazepova života. Naopak velkým přínosem je rozdělení Krupnyckého práce do několika hlavních kapitol a podkapitol, které usnadňují orientaci v textu. Ve dvou dalších analyzovaných dílech

³ПОЛОВЕЦЬ, В. М., *Федір Михайлович Уманець (1841-1917)*, Чернівці 2006, s. 3. Dostupné online <http://www.siver-litopis.cn.ua/rab/polovec/umanec.pdf>

⁴„První respektovanou monografií je ta od M. Kostomarova (‘Ruská mysl’, 1182–1884), která je pro nás zastaralá a není v ní jiná hodnota než autorem zpracované archivní materiály. Naopak Umancův ‘Hetman Mazepa’ dal při posuzování Mazepy vzniknout novému, pozitivnímu pohledu na jeho roli v ukrajinské historii, a to bez jakéhokoli přehánění nebo příkrášlování.“ (КРУПНИЦЬКИЙ, Б. Д., *Гетьман Мазепа та його доба*, Київ 2003, s. 17).

autorů Olexandra P. Ohloblyna a Serhije O. Pavlenka je vidět velký vývoj v přístupu k Mazepově životu i kariéře. V jejich dílech hetmanova osobnost podléhá větší kritice. Knihy již nejsou obohacovány zbytečnými detaily (jako u Krupnyckého) a nepřesnými údaji, které mají ukázat Mazepův pozitivnější obraz. Olexandr P. Ohloblyn (1899–1992), ukrajinský historik a později profesor historie na Harvardské univerzitě, vytvořil za svůj život několik set odborných prací s tematikou Ukrajiny. Jeho žákem byl mimo jiné také západní autor s ukrajinskými kořeny Orest Subtelny. Dílo *Hetman Ivan Mazepa a jeho doba* (Гетьман Іван Мазепа та його доба, 1960) se snaží zmapovat hetmanův život, ale jak sám autor říká, toto téma je tak obsáhlé a doba, ve které Mazepa žil, tak složitá, že je nemožné obsáhnout celý jeho život v jedné monografii.⁵ I tak je jeho analýza velmi přehledná. Ohloblyn jako první z analyzovaných autorů nabízí pohled na asi nejdiskutovanější léta Mazepova života, tedy dobu hetmanství a především jeho roli v severní válce. Ukrajinské autory, jejichž díla byla využita pro potřeby této práce, uzavírá současný autor Serhij O. Pavlenko (1955), historik a asi největší současný ukrajinský znalec Mazepova života a doby, se svým dílem *Ivan Mazepa* (Іван Мазепа, 2003). Pavlenko kriticky nahlíží na předchozí autory a jejich silnou adoraci hetmanovy osobnosti a snaží se zaměřit především na dosud nezkoumaná fakta a nejrůznější momenty jeho života. Publikace *Ivan Mazepa* je první z velkého množství Pavlenkových prací věnovaných Mazepovi, jeho činnosti na Ukrajině i mimo ni.

2.2 Ruská historiografie

Z ruské historiografie je nejstarším analyzovaným autorem historik Dmitrij N. Bantyš-Kamenskij (1788–1850). K jeho dílu *Život Mazepy* (Жизнь Мазепы, 1834) se, podobně jako k Umancovi, obraceli i další ruští historikové, kteří jeho negativní vidění hetmanova života buď přebírali (Kostomarov, Škvarov), nebo jej naopak odmítali (Tairova-Jakovleva). Ve srovnání s Umancem, který je rokem vydání své publikace Bantyši-Kamenskému nejbližší, je kniha nepřehledná a většina negativních názorů na Mazepu není fakticky podložena. Za stěžejní dílo o životě Ivana Mazepy je obecně považována publikace rusko-ukrajinského spisovatele, historika, publicisty, etnografa a kritika Nikolaje I. Kostomarova (1817–1885) *Mazepa: historická monografie* (Мазепа: Историческая монография, 1882). Kostomarov zčásti vychází

⁵ОГЛОБЛИН, О. П., *Гетьман Іван Мазепа та його доба*, Київ 1960, s. 7.

z názorů Bantyše-Kamenského, avšak na rozdíl od něj je k Mazepovi velmi kritický, a to nejen v této publikaci, ale i ve svých dalších dílech věnovaných kozáctvu a dějinám Ukrajiny. Kostomarov své poznatky srovnává s archivními nálezy Mazepových současníků a staví hetmana do velmi negativního světla. Pozornost věnuje nejen hetmanovu životu, ale detailně se zaměřuje také na osobnosti z jeho okolí, které ho ovlivnily.

Kostomarovým naprostým protipólem je současná ruská spisovatelka a literární kritička Taťjana G. Tairova-Jakovleva (1967) se svými dvěma díly věnovanými Mazepovi a jeho vztahu k ruskému carovi. První publikace s názvem *Mazepa* (Мазепа, 2007) přináší velmi pozitivní pohled na život Mazepy, na jeho mládí a kariéru a také na osoby, které ho obklopovaly. Mladší dílo *Ivan Mazepa a ruské impérium: Historie zrady* (Иван Мазепа и Российская империя: История предательства, 2011) z velké části pojednává o složitém vztahu ruského cara a Ivana Mazepy v období jeho hetmanátu. Sama autorka uvádí, že se ve svých dílech chce vyvarovat především přebírání myšlenek a názorů předchozích ruských autorů a jejich lživého a negativního pohledu na hetmana. Její názor je z velké části nekritický a připomíná přístup ukrajinských autorů k Mazepovi coby ke kladnému hrdinovi. Dílo ovšem zachycuje změnu v přístupu ruské historiografie. Tairova-Jakovleva tvrdí, že především za dobu hetmanství se kolem Mazepy vytvořil mýtus zrádce a politického intrikáře.⁶ Autorka v úvodu textů upozorňuje, že se chce držet především faktů, nikoli spekulací (z nerespektování faktů a zaujatosti obviňuje především Kostomarova), přesto je z její interpretace patrná touha očistit Mazepovo jméno. Analyzované ruské autory uzavírá Alexej G. Škvarov (1960), spisovatel a historik, který jako jediný ze zmiňovaných autorů nevytvořil Mazepovu monografii, ale srovnává jeho život s celkovým postavením kozáků v době vlády cara Petra I. Dílo *Kozáctvo v době Petra Velikého: konec kozácké volnosti* (Казачество эпохи Петра Великого: конец "вольностям" казачьим, 2012) je členěno na dva hlavní celky, které jsou věnovány ruským a ukrajinským kozákům. Ukrajinská část je z velké části zaměřena právě na Mazepu v prvních letech severní války.

⁶„Veškerá biografie věnovaná Mazepovi je poznamenána velkým množstvím legend a faktických chyb. I přesto, že jeho mezinárodní věhlas pokračuje až do dnešních dní, více než svými skutky, zásluhami a úspěchy je znám kvůli dvěma milostným románkům, ze kterých je jeden čistě literární výmysl a druhý se značně odlišuje od Puškinova výkladu. Proto před námi stojí nelehký úkol – krok po kroku oddělit zrna od plev, být nestrannými a striktně se držet faktů.“ (ТАИРОВА-ЯКОВЛЕВА, Т. Г., *Мазепа*, Москва 2007, s. 15).

2.3 Západní historiografie

Západní pohled na Mazepu otevírá americký autor a přední slavista Clarence A. Manning (1893–1972), jehož dílo formovalo názory ostatních analyzovaných západních autorů. Manning ve svém díle *Hetman Ukrajiny: Ivan Mazepa* (Hetman of Ukraine: Ivan Mazeppa, 1957) shrnuje hetmanův život až do jeho smrti roku 1709. Autor respektuje názory východoevropských historiků (stejně jako další západní autoři), neboť je považuje za povolanější znalce tématu. Přesto ve svém díle vytvořil první západní komplexní monografii o hetmanovi a ovlivnil tak tvorbu dalších západních autorů. Americký historik Robert K. Massie (1929) nevytvořil monografii věnovanou pouze Ivanu Mazepovi. Ve svém díle *Petr Veliký: Život a svět* (Peter the Great: His Life and World, 1980) mu věnuje velkou pozornost, především v období, kdy se Petr I. v rámci svých reforem a počínající severní války začíná obracet na kozáckou Ukrajinu. Massie však není Manningovými poznatky ovlivněn tolik jako Orest Subtelny (1941), kanadský historik ukrajinského původu, u něhož je bezpochyby patrný vliv učitele O. Ohloblyna. Přesto však ve své práci *Mazepovci: ukrajinský separatismus na počátku 18. století* (The Mazepists: Ukrainian Separatism in the Early Eighteenth Century, 1981) přistupuje k Mazepovi podobně neutrálně jako Manning. Na rozdíl od něj však nabízí širší historický kontext a zajímá se i o osobnosti obklopující Mazepu v období severní války. Čtveřici západních autorů uzavírá švédský historik a spisovatel Peter Englund a jeho dílo *Bitva, která otřásla Evropou: Poltava a zrození ruského impéria* (The Battle That Shook Europe: Poltava and the Birth of the Russian Empire, 1988). Jedná se o dílo, které pracuje pouze s fakty poltavské bitvy a vnáší do tohoto tématu ucelený pohled na jednotlivé válčící strany, včetně pohledu na Ivana Mazepu jako švédského spojence.

3. Zahraniční politika Ivana Mazepy do roku 1687

3.1 Ukrajinský pohled

Podle Fedira M. Umance byla Mazepova služba u krále Jana II. Kazimíra úzce spjata s jeho otcem, který měl mezi královými poddanými jako stoupenec politiky připojení Pravobřeží k Polsku dobré postavení.⁷ Službě I. S. Mazepy u polského dvora (1656–1663) nevěnuje Umanec zvláštní pozornost a zahrnuje ji do kapitoly o dospívání. Neopomíná však vyzdvihnout Mazepovy schopnosti a diplomatické nadání, díky kterým si dokázal přes počáteční nepřízeň polské šlechty získat krále.⁸ Jeho odchod z královského dvora pak Umanec vysvětluje tím, že ač byl šlechtic, zůstal i nadále kozákem. Proto se v době, kdy jeho otec onemocněl, vrátil zpět na Ukrajinu a tam zůstal ve službách hetmana Dorošenka.⁹ Toto období (1669–1674) Umanec popisuje jako nelehké. Podotýká, že Mazepa se s Dorošenkovou politikou zpočátku ztotožňoval, nicméně později mu začal vadit hetmanův charakter a nesouhlasil s jeho politikou směřovanou ke Krymu a Osmanské říši.¹⁰ Roku 1674 byl Mazepa vyslán na Krym. Během cesty ho zajal ataman Ivan Sirko a předal ho Ivanu Samojlovychi. Umanec tvrdí, že Mazepovo setrvání na levobřežní straně bylo nedobrovolné a že svým příklonem na Samojlovychovu stranu udělal to, co by v jeho případě pro záchranu života udělal každý.¹¹ Ve věci přechodu Mazepy na Levobřeží Umanec viní ruské historiky (např. Kostomarova) z přílišné zaujatosti, kritizuje jejich odsouzení mladého kozáka coby zrádce a prospěcháře.¹² Již Mazepův odchod od polského krále hodnotili jako

⁷УМАНЕЦЬ, Ф. М., *Гетьман Мазепа*, Санкт-Петербург 1897, s. 4–5.

⁸„Poláci nepohlíželi na Mazepu jen z vysoka, ale také s podezřením. Malorusové [ukrajinské obyvatelstvo – pozn. A. K.] už tolikrát zradili, že zrada pravoslavného šlechtice Mazepy byla jen otázkou času. Koneckonců Mazepova rodina patřila k nejstarším maloruským rodům a v očích každého ostražitého polského šlechtice to byl jen kozák se šlechtickým titulem, který katolíka zradí, kdykoliv se mu zachce...“ (Tamtéž, s. 17).

⁹F. M. Umanec popisuje Mazepovu nespokojenost u polského dvora takto: „Mazepu dusily ulice Varšavy. Mezi podlézavou a intrikánskou šlechtou stále více naslouchal tónům rodných písní a před očima se mu zjevovaly vidiny rodné země.“ (Tamtéž, s. 17).

¹⁰„Mazepa sloužil u Dorošenka pět let (1669–1674). Za tu dobu se dostatečně projevil charakter Osmanské říše, ale i samotného Dorošenka, jeho úskočnost a pochybení v rozhodnutích. Proto když roku 1674 dorazil na Levobřeží hetman Samojlovych a kníže Romodanovskij, Pravobřeží se k Dorošenkovi otočilo zády.“ (Tamtéž, s. 40).

¹¹„V době, kdy byl zajatcem, se Mazepa, v dobré víře, zachoval jako každý jiný. Tak, jak by se zachoval člověk, kterému hrozí utonutí a nikdo ho nemůže zachránit.“ (Tamtéž, s. 45).

¹²„Většina prací o Mazepovi je napsaná ve stejném duchu. Je v nich vyobrazen jako Jago [záporná postava ze Shakespearových her – pozn. A. K.]. Je v nich popisován jako člověk věčně přemýšlející o tom, jak obelstít svého přítele a ochránce. Zradil Polsko, když už byla služba pod králem nevýhodná. Zradil Petra, když se Švédsko zdálo silnější než Rusko, zradil Dorošenka, když už od něj nemohl nic získat. Zradil Samojlovycha, když se naskytla možnost stát se hetmanem. Ale pravdivá fakta hovoří jinak!

zradu a tento čin tak negativně poznamenal jejich názory na budoucího hetmana. Role Mazepy v zahraniční politice polského krále, Dorošenka a Samojlovýče je pro Umance velmi významná. I přesto, že byl v diplomatických posláních pouze prostředníkem, Umanec tvrdí, že právě díky jeho schopnostem byla zahraniční politika úspěšná.

Boris M. Krupnyckyj zpočátku popisuje Mazepova léta ve službách polského krále Jana II. Kazimíra idylicky. Více než diplomatické nadání vyzdvihuje Mazepovy jazykové schopnosti, které byly, podle jeho názoru, v kariéře budoucího hetmana u dvora klíčové.¹³ V názoru na přechod Mazepy k hetmanu Dorošenkovi se Krupnyckyj odklání od mínění dalších ukrajinských autorů. Jako jediný z citovaných badatelů připouští nevýhodu mládí a nezkušenosti. Mazepa podle něj z královských služeb neodešel na základě vlastního rozhodnutí, ale byl propuštěn z důvodu neúspěchu.¹⁴ Na rozdíl od Umance nemá Krupnyckyj na Dorošenka tak negativní názor. Službu u hetmana vidí jako vysoce přínosnou pro utváření politických názorů mladého kozáka.¹⁵ Této kapitole Mazepova života však Krupnyckyj nevěnuje přílišnou pozornost a nesnaží se analyzovat Dorošenkovu politiku. Mnohem větší prostor dává Mazepově službě u hetmana Samojlovýče, která podle Krupnyckého znamenala důležitý mezník jeho života před zvolením hetmanem. Mazepovo zajetí Ivanem Sirkem a jeho předání do rukou hetmana Samojlovýče popisuje Krupnyckyj velmi dramaticky. Mazepa ve funkci vyslance Pravobřeží představoval nepřítele nejen pro Levobřeží, ale kvůli spojenectví hetmana Dorošenka s Tatary znamenal potenciální nebezpečí i pro Moskvu. Podle Krupnyckého vzbuzoval u Levobřeží respekt, jeho diplomatické schopnosti byly

Mazepa sloužil u Jana Kazimíra tak dlouho, dokud nebylo jasné, že s Poláky není domluva. Dorošenka opustil, protože sám padl do rukou Záporožců. Je počítán mezi zrádce Samojlovýče, ale kde je psáno, že právě on může za jeho pád? I kdyby se Mazepa neobjevil, Samojlovýč by byl nucen svůj post opustit.“ (Tamtéž, s. 78).

¹³ „Znalost jazyků byla velká výhoda. V tomto případě nezáleželo na věku, ale hlavně na této znalosti. Již roku 1659 byl tedy Mazepa vyslán s dopisem k hetmanu Vyhovskému a roku 1663 k Juriji Chmelnickému. Před Mazepou byla velká budoucnost.“ (КРУПНИЦЬКИЙ, Б. Д., *Гетьман Мазепа та його доба*, Київ 2003, s. 22).

¹⁴ „Mazepa se i přes nízký věk rozjel k Teterjovi na Pravobřeží. Co se dělo pak, není zcela jasné. Jedno je však jisté. Mazepa se před hetmana postavil sám bez vysokého polského hodnostáře. Ať už to bylo ambicemi, chtěl vést diplomatické jednání sám, nebo šlo o nedorozumění mezi oběma stranami. Ale výsledkem této nezávislé akce bylo, že se Teterja a jeho doprovod urazili, že polský král při předání hetmanských klenotů spoléhal na mladého a nízko postaveného šlechtice. Insignie byly poslány zpět a Mazepa se bez úspěchu vrátil. Hned poté král jeho další služby odmítl.“ (Tamtéž, s. 23).

¹⁵ „Dorošenko zanechal v Mazepovi dobrý dojem. Tento energický muž byl Mazepovi dobrým učitelem a umožnil mu setkání s nejvýznamnějšími lidmi doby. Sám Dorošenko přijal Mazepu ochotně a tohoto bývalého polského diplomata pověřil správou hetmanského dvora. Tak byl Mazepa pověřen ochranou samotného hetmana.“ (Tamtéž, s. 23).

známy.¹⁶ Po svém příjezdu k hetmanu Samojlovyčovi dokázal během několika dnů získat nejen náklonnost hetmana, ale i přízeň moskevských pluků v čele s knížetem Romodanovským. Při popisu událostí Krupnyckyj Mazepu velmi obdivuje a jako příčinu úspěšného řešení dané situace označuje jeho chytrost a vrozený šarm.¹⁷ Znovu mu byly svěřeny nejdůležitější diplomatické úkoly. Nesoustředil se však na kontakty s Tatary a Turky, ale většinu času trávil u dvora moskevské carevny (Sofie Alexejevna, regentka cara Petra I.) a jejího favorita a spoluvládce V. V. Golიცyna. Krupnyckyj tyto diplomatické cesty do Moskvy hodnotí nejen jako první Mazepovu samostatnou zahraniční politiku, ale také jako chybu Samojlovyče, který špatně odhadl oblíbenost mladého kozáka u moskevského dvora, což také byla jedna z příčin jeho sesazení. Z pádu Samojlovyče Krupnyckyj Mazepu neobviňuje. Hetmanovo sesazení přičítá okolnostem doby a kritizuje Moskvu, která ze Samojlovyče učinila viníka vlastní neúspěšné politiky vůči Krymu.¹⁸ Schopnosti Ivana Mazepy a jeho dobré vztahy s Moskvou označuje Krupnyckyj za další důvody, proč byl roku 1687, prakticky jako jediný přijatelný kandidát, zvolen hetmanem. V tomto bodě se autor shoduje s Umancem, podle kterého za výběrem Mazepy stála nejen jeho inteligence a znalost mezinárodního politického dění, ale také dobré vztahy s Moskvou a Samojlovyčova nepřizpůsobivost (v pozdních letech svého hetmanství nesouhlasil s ruskou politikou).¹⁹ Krupnyckého celkový pohled na Mazepu ovšem vyznívá ve srovnání s Umancem negativněji.

Nejméně kritický je k Mazepově službě Olexandr P. Ohloblyn. Nelze přehlédnout, že některé události, které Mazepu mohly ukazovat v negativním světle (přehnané ambice u polského krále, odchod od Dorošenka, jeho tolik diskutovaná role v sesazení Samojlovyče), jsou v Ohloblynově textu vynechány. Naopak jsou

¹⁶ „V létě roku 1674 se Mazepův život opět zkomplikoval. Při cestě na Krym pro turecko-tatarskou pomoc, když Dorošenko válčil proti Samojlovyčovi a Moskvě, byl, doprovázený malou skupinou kozáků a Tatarů, zajat Záporožci a hrozil mu nejvyšší trest. Když se Samojlovyč dozvěděl o Mazepově zajetí, ihned vzkázal k Záporožcům a poprosil o převezení Mazepy k hetmanovi: Pánové, bratři. Nezapíjejte tohoto člověka. Mohl by být v budoucnu prospěšný nejen Vám, ale i naší vlasti.“ (Tamtéž, s. 26).

¹⁷ „Mazepa byl opatrný a vynalézavý člověk. Měl nadání ovlivňovat a získávat davy na svou stranu. Před Samojlovyčem hrál roli nechápavého, který v jeho službách udělá cokoli pro ochranu Moskvy.“ (Tamtéž, s. 27).

¹⁸ „Jako vždy byl hetman [Samojlovyč – pozn. A. K.] k Moskvě upřímný a čestný. Neskrýval své obavy, varoval vládu a snažil se poukázat na rizika, která s sebou krymský pochod přinášel. Logicky se tedy neúspěch z krymského tažení přičítal jemu. Sesazení bylo o to jednodušší, že měl Samojlovyč mnoho nepřátel mezi staršinou a moskevskou vládou. Tehdejší pamětníci mu připisují aroganci, pýchu a drsné zacházení s poddanými.“ (Tamtéž, s. 32–33).

¹⁹ Srovnání názorů УМАНЕЦЬ, Ф. М., *Гетьман Мазепа*, Санкт-Петербург 1897 a КРУПНИЦЬКИЙ, Б. Д., *Гетьман Мазепа та його доба*, Київ 2003.

vyzdvíženy, stejně jako u předchozích autorů, Mazepovy nezpochybnitelné schopnosti v oblasti diplomacie, jeho jazykové nadání, inteligence a rovněž loajalita. V celkovém hodnocení raných let Mazepova života se tedy Ohloblyn s Umancem a Krupnyckým shoduje. Návrat na Pravobřeží autor komentuje stejným způsobem jako Umanec. Tvrdí, že polská služba Mazepu obohatila o zkušenosti a služba u Dorošenka byla přelomovým obdobím pro jeho budoucí kariéru. V diplomatických jednáních s Polskem, Krymským chanátem a Osmanskou říší Ohloblyn znovu vyzdvihuje Mazepovu oddanost hetmanovi, ovšem nepozastavuje se nad tím, že před službou u Dorošenka byl stejně loajální i polskému králi. Vysoké mínění o Mazepovi měl Ohloblyn i v případě jeho působení v levobřežním hetmanátu. Mazepa se podle něj zasloužil o nejlepší vztahy mezi Levobřežím a Moskvou, v této diplomatické otázce mu Samojlovych dal velkou volnost.²⁰ K pádu Samojlovych je Ohloblyn lhostejný. Nevěnuje mu v textu příliš prostor, dokonce se ani nesnaží logicky vysvětlit nebo obhájit Mazepovu roli v této události.²¹ To, že se Mazepa stal novým hetmanem, předkládá jako fakt a přirozený vývoj.

Přístup Serhije A. Pavlenka se od ostatních autorů odlišuje. A to nejen v názorech, ale i stručností a popisností. Období Mazepova působení ve službách polského krále Jana II. Kazimíra je odsunuto do pozadí a autor se o něm prakticky nezmiňuje. Pavlenko si u Mazepy váží stejných vlastností jako již zmínění autoři, avšak na druhou stranu dává jasně najevo, že nemůže být o zahraniční politice Mazepy v tomto období řeč. Jeho působení u polského královského dvora vidí jako počátek rozvoje diplomatického nadání, které však nebylo vrozené, jak to tvrdili předchozí autoři. Podle Pavlenka Mazepa diplomatické schopnosti získal až v zahraničních službách polského krále, kterých se mohl účastnit díky výhodnému sňatku své sestry s polským šlechticem.²² Větší prostor věnuje Pavlenko Mazepově službě u hetmana Dorošenka. Nesnaží se vysvětlit jeho přechod od polského krále na Pravobřeží, více se soustředí na vztah s Dorošenkem, který pokládá za velmi důvěrný. Zdůrazňuje, že roku 1674 dosáhlo Mazepovo postavení u Dorošenka vrcholu. Hetman mu přenechal částečnou volnost ve vedení zahraničních záležitostí. Mazepovo zjetí a přechod na Levobřeží Pavlenko nehodnotí a nesnaží se na rozdíl od již zmíněných autorů tyto

²⁰ОГЛОБЛИН, О. П., *Гетьман Іван Мазепа та його доба*, Київ 1960, s. 23–25.

²¹„Účastnil se tedy Mazepa spiknutí proti Samojlovychi? Jeho podpis mezi staršinou sice je, ale přímé důkazy neexistují.“ (Tamtéž, s. 30).

²²ПАВЛЕНКО, С. А., *Іван Мазепа*, Київ 2003, s. 30–31.

události obhájit v jeho prospěch. Je také zajímavé, že autor ve své monografii přistupuje k Mazepovým současníkům z doby jeho mladých let Dorošenkovi a Samojlovycovi umírněně. Neobviňuje je ze špatného přístupu k Mazepovi, naopak jim přisuzuje nejen zásluhy v hetmanském úřadu, ale také jejich pozitivní vliv na budoucího hetmana.

3.2 Ruský pohled

Dmitrij N. Bantyš-Kamenskij se neřadí k nejkritičtějším ruským historikům, ale na Mazepu již od počátku pohlíží skepticky. Za Mazepovým úspěchem na polském královském dvoře a za jeho postavením v polské zahraniční politice nevidí inteligenci a politické nadání, jak je uváděno v ukrajinské historiografii, ale protekci, která vyplynula z dobrého postavení jeho otce. Neupírá Mazepovi chytrost a důvtip, ale neodpouští si ironický tón.²³ Jeho působení ve službách hetmana Dorošenka nevěnuje přílišnou pozornost, přesto však zdůrazňuje, že v období služby na Pravobřeží Mazepa stále hledal příležitost pro kariérní postup.²⁴ Nejvíce se Bantyš-Kamenskij soustředí na vztahy Ivana Mazepy s hetmanem Samojlovycem. Upozorňuje na fakt, že hetman se k Mazepovi choval jako k vlastnímu synovi a že právě to urychlilo Mazepův vzestup. Taktéž naráží na skutečnost, že prosazování mladého diplomata u ruského dvora předznamenalo hetmanův pád. Mazepa se podle něj o svržení Samojlovyce postaral zcela vědomě.²⁵ Ve věci zvolení hetmanem autor dodává, že Mazepa měl schopnost znovu sjednotit kozáky a pro Levobřeží získat výhody, zajímal se však více o sebe než o prosperitu hetmanátu.²⁶

Tím nejkritičtějším z analyzovaných ruských autorů je bezpochyby Nikolaj I. Kostomarov. Jeho negativní přístup lze vyčíst z pojmenování, kterými Mazepu nazývá již v období jeho rané služby v Polsku. Označuje ho za „pokojského“

²³БАНТЫШ-КАМЕНСКИЙ, Д. Н., *Жизнь Мазепы*, Москва 1834, s. 6.

²⁴ „V roce 1674 začala Dorošenkova moc upadat a Samojlovyc se stal vládcem Dněpru. Očekával pomoc tureckých a tatarských vojsk, a tak musel získat čas. Hetman Dorošenko proto poslal Mazepu do města Perejaslav k vojsku knížete Romodanovského s nabídkou poddanství. Mazepa se nestyděl přesvědčit Romodanovského o pravdivosti hetmanových slov. A tak se jeho první úkol, stejně jako jeho zahraniční politika, nesl ve lži.“ (Tamtéž, s. 8).

²⁵ „Záviděl [Mazepa – pozn. A. K.] svému ochránci [Samojlovyci – pozn. A. K.]. Přemýšlel, jak ho zbavit hetmanské bulavy, jak se zbavit závislosti na něm. Snažil se koupit si Golicynovu lásku a ochranu. Snažil se zabránit svatbě Samojlovycovy dcery a vysokého ruského úředníka. Dopisoval si s ním [s Golicynem – pozn. A. K.] z Ukrajiny, snažil se na svou stranu získat přívržence z řad armády. Mezi lety 1686 a 1687 jezdil s pověřením hetmana do Moskvy, ale se zlobou v srdci a lstí v ústech, aby si udržel náklonnost dvora a nakonec uskutečnil už dávno promyšlený plán: na svého ochránce napsal živé udání, kterého využil Golicyn jako omluvy za neúspěšný pochod na Krym. Dne 25. června 1687 se generální esaul, mnohými nezvolen, stal Samojlovycovým nástupcem.“ (Tamtéž, s. 10–11).

²⁶Tamtéž, s. 10–11.

nebo též za „Poláka“. Nepřiznává mu ani žádné kladné výjimečné schopnosti, jeho působení u dvora a zkušenosti z ciziny přirovnává k běžnému životu mladých šlechticů z vyšší společnosti.²⁷ Kostomarov připouští, že Mazepa měl královi důvěru, ovšem podotýká, že pro získání této přízně a zájmu neváhal využít intrik a pomlouval své přátele. Ovšem podle Kostomarova se Mazepova osobní politika a intriky naplno ukázaly až po přechodu do Dorošenkových služeb. Stejně jako Bantyš-Kamenskij se autor nezaměřuje jen na intriky, ale upozorňuje i na lehkost, se kterou dokázal Mazepa lhát. Ostatně na všechny, kteří s Mazepou přišli do styku (od polského krále po hetmany), pohlíží Kostomarov jako na oběti jeho touhy po vymanění se z moci jednotlivých vlád a vůle získat co největší moc a majetek.²⁸ Mazepovu oblíbenost i u takového hetmana, jakým byl Samojlovyc (Kostomarov neskrývá sympatie k levobřežnímu hetmanovi), si nedokáže vysvětlit, ovšem určité kouzlo osobnosti Mazepovi přisuzuje.²⁹ Stejně jako Bantyš-Kamenskij považuje Mazepovu službu u hetmana Samojlovyc za klíčovou a připouští, že teprve laskavé přijetí levobřežním hetmanem a představení u moskevského dvora znamenalo zásadní obrat v Mazepově životě.³⁰ Sesazení hetmana Kostomarov považuje za Mazepovu iniciativu a promyšlený plán.³¹

Zcela odlišným způsobem než starší ruští autoři pohlíží na Ivana Mazepu Tatjana Tairova-Jakovleva, která také nepřikládá přílišnou důležitost počátkům jeho diplomatické činnosti u polského krále. Na rozdíl od všech předchozích autorů (ukrajinských i ruských) tvrdí, že Mazepa získal své diplomatické schopnosti i jazykovou výbavu již na Ukrajině a obohatil tak polský dvůr a později i oba hetmany

²⁷ „Král ho [Mazepu – pozn. A. K.] společně se dvěma dalšími mladými šlechtici poslal na tři roky za hranice za vzděláním. Jan II. Kazimír měl ve zvyku každý rok vyslat tři mladé lidi ze šlechtického stavu do zahraničí na náklady královského dvora.“ (КОСТОМАРОВ, Н. И., *Руина, Мазепа, Мазепинцы: Исторические монографии и исследования*, Москва 1995, s. 410).

²⁸ Tamtéž, s. 412–413.

²⁹ „Mazepa byl člověk vychytralý a velmi bystrý, přitom to byl ale ten typ člověka, který měl přirozenou schopnost všem se ihned zalíbit. Aby se vyhnul extrémnímu nebezpečí od Záporožců, získal si přízeň Samojlovyc i Romodanovského. Najednou se začal líbit všem, i v Moskvě. Mazepa si uvědomil, že sloužit Dorošenkovi už nemá význam, protože Dorošenko byl už víceméně poražen. Bylo mu jasné, že každý, kdo se k Dorošenkovi obrátí zády a prokáže služby jeho protivníkům, v mnohém si sám polepší.“ (Tamtéž, s. 280).

³⁰ Tamtéž, s. 281.

³¹ „Je třeba dodat, že sám Golycyn měl tu možnost bez jakéhokoli prostředníka poznat Mazepu, který poslední roky velmi často, kolikrát i více než jednou do roka, jezdil ke dvoru v Moskvě a při svém podlézavém charakteru, vzdělanosti a lživosti se nakonec dokázal zalíbit i samotnému Golycynovi.“ (Tamtéž, s. 288).

o své služby.³² Rovněž odmítá hypotézu, že by Mazepa získal své místo na dvoře Jana II. Kazimíra z protekce. Přijímání ukrajinské šlechty do služeb na polském královském dvoře bylo podle autorky zcela přirozené.³³ Mazepa byl navíc ve všech úkolech, které dostával, spolehlivý a úspěšný, a tak nic nebránilo tomu, aby se účastnil i nejdůležitějších zahraničních výprav. K odchodu na pravobřežní Ukrajinu jej pak přesvědčil již zmíněný neúspěch u hetmana Teterji, který mu ukázal, jak na něho kozáci i polský dvůr nahlíží.³⁴ V názoru na přechod Mazepy do služeb pravobřežního hetmana se Tairova-Jakovleva jen málo odchyluje od názorů Umance. Důvod odchodu z Polska ovšem nevidí pouze ve stesku po domově jako Umanec, ale v neúnosných poměrech, které panovaly u polského dvora.³⁵ Dále autorka vyvrací, že by byl Mazepa v Dorošenkových službách řadovým kozákem, který si postupem času vybudoval pevnou pozici diplomata. V blízkosti hetmana se pohyboval hned od začátku, především díky svatbě s vdovou Hanou Frydrykevyč, Dorošenkovou švagrovou. Proto bylo pro hetmana přirozené svěřovat diplomatické úkoly právě jemu.³⁶ Hlubšímu zkoumání Mazepovy služby u Dorošenka se autorka vyhýbá a více než na jeho zahraniční službu poukazuje na fakt, že se stává vyslancem v těžké době, kdy se Pravobřeží zmítá mezi Polskem, Tureckem a Osmanskou říší. Zahraniční politika směřovaná na turecko-tatarskou stranu poznamenala nejen pozici Dorošenka, který se neshledal s podporou z vlastních řad, ale negativně ovlivnila také samotného Mazepu.³⁷ Kladným vlastnostem Ivana Mazepy se Tairova-Jakovleva, na rozdíl od ukrajinských autorů, kteří je vyzdvihovali hned od počátku, věnuje především v době jeho zajetí před přechodem k hetmanu Samojlovvyčovi. Vyzdvihuje také jeho skromnost, kterou potvrzuje tím, že

³² „Na počátku padesátých let 17. století Mazepa studoval v Kyjevo-mohyljanské akademii. Podle letopisce Samijla Velyčka (současnika Mazepy) zakončil studium se zaměřením na rétoriku. Právě zde se dokonale naučil jazyky, čímž vyčníval nad ostatními. Mazepa kromě ukrajinského, ruského a polského jazyka uměl také plynule latinsky (podle mínění francouzského diplomata Jeana Baluze [francouzský diplomat na polském dvoře – pozn. A. K.] latinu ovládal tak brilantně, že by se mohl srovnávat s duchovními), italsky a německy.“ (ТАЙРОВА - ЯКОВЛЕВА, Т. Г., *Мазепа*, Москва 2007, s. 16).

³³ „Poláci se v této době snažili o dobré vztahy se staršinou, aby alespoň její malou část udrželi na své straně. A tak se Ivan stal osobním pokojským krále. Faktem je, že na polském území se vyskytovalo mnoho dětí kozáků, například i syn O. Hoholja [vojácký staršina pravobřežních kozáků – pozn. A. K.], dalším byl například syn legendárního záporožského atamana Ivana Sirka.“ (Tamtéž, s. 17).

³⁴ „Najednou mu dali otevřeně najevo, že v Polsku bude vždy jen ‚kozákem – schizmatikem‘, nižším člověkem bez práv zasahovat do čehokoli. Pro kozáky byl ‚Polákem‘, pro všechny neznámým, pro nikoho důležitým.“ (Tamtéž, s. 20).

³⁵ „Mazepa učinil vážné rozhodnutí zůstat na Ukrajině. Tady byl domácí kozák, i když neznámý. V Polsku jím sice také byl, ale byl cizí.“ (Tamtéž, s. 20).

³⁶ Tamtéž, s. 21.

³⁷ „V této těžké době se stal Mazepa blízkým člověkem Dorošenka. Dusná atmosféra Ruiny, všeobecná nedůvěra, podezřívavost i donašečství zanechala na Ivanovi následky.“ (Tamtéž, s. 24).

sám sebe pokládal za řadového kozáka.³⁸ Mazepovu službu u Samojlovyče podle autorky ztěžovala skutečnost, že na Levobřeží neměl žádné kontakty a výhody. I tak si ale dokázal vybudovat silnou pozici, která mu nakonec zajistila hetmanství. Ve věci sesazení Samojlovyče historička vůbec nepřipouští možnost, že by byl Mazepa do věci jakkoliv zapleten. Naopak tvrdí, že byl hetmanovi velmi oddaný a že postupnou nenávist mezi Samojlovyčem a ruským dvorem nemohl nijak výrazně ovlivnit.³⁹

Posledním analyzovaným ruským autorem je Alexej G. Škvarov, který se kromě Mazepy zaměřuje na postavení kozáků v ruském prostředí. Sám autor hned zpočátku potvrzuje názor Bantyše–Kamenského a Kostomarova a jednoznačně tvrdí, že zvolení Mazepy hetmanem bylo jasnou dohodou mezi novým hetmanem a ruskou vládou.⁴⁰ Podle jeho názoru byly intriky a úskočná povaha Mazepovým poznávacím znamením po celou dobu jeho kariérního vzestupu, a jeho pozdější přechod ke Švédsku tedy není překvapivý. Na rozdíl od již analyzovaných ruských autorů se však Škvarov zaměřuje především na severní válku, analýzu vztahů kozáků k Mazepovi a důvod, proč se k němu v konečném střetu armád v poltavské bitvě přidala jen malá část kozáckého obyvatelstva.

3.3 Západní pohled

Podle Clarence A. Manninga se Ivan Mazepa dostal do diplomatických služeb polského krále především díky dobrému postavení své rodiny na královském dvoře. Mazepovi příbuzní působili v Polsku již od 15. století.⁴¹ Budoucí hetman měl podle Manninga s králem blízké vztahy, což mu zajistilo privilegované místo mezi polskými vyslanci. Autor zároveň připouští, že mezi polskou šlechtou vzbuzoval Mazepův ukrajinský původ nedůvěru. Za vrchol jeho polské diplomatické služby považuje úkol týkající se převozu hetmanských klenotů hetmanu Teterjovi. Předpokládá, že právě selhání během tohoto posláním a následné odmítnutí ze strany krále a polské šlechty se stalo impulzem pro Mazepův návrat na Ukrajinu. Dle Manninga byla pro budoucího hetmana polská etapa důležitá zejména díky nabytým zkušenostem v diplomatických

³⁸ „Sám Mazepa, stále držen v zajetí, ani netušil, jak vlivní politici bojovali o život obyčejného kozáka. Mimo Samojlovyče vstoupil do boje o Mazepu i Grigorij G. Romodanovskij.“ (Tamtéž, s. 28).

³⁹ Tamtéž, s. 47–49.

⁴⁰ „Dne 27. července 1687 byla na řece Kolomak svolána rada, která zvolila „svobodnou volbou maloruských kozáků a staršiny“ hetmanem Mazepu. Ihned poté Mazepa věnoval knížeti V. V. Golycynu 10 000 rublů z pokladny Samojlovyče a vzápětí přijal bulavu, přísahal carům Petru a Ivanovi věrnost a podepsal řadu statí – závazků.“ (ШКВАРОВ, А. Г., *Казачество эпохи Петра Великого: Конец вольностям казачьим*, Санкт-Петербург 2012, s. 149).

⁴¹ MANNING, C. A., *Hetman of Ukraine: Ivan Mazepa*, New York 1957, s. 29.

službách. S ruskou autorkou Tairovou-Jakovlevou se shoduje v tvrzení, že dobré vzdělání a jazykovou výbavu si Mazepa přinesl již z Ukrajiny.⁴² Ukrajinský původ a předci z řad kozáctva byli podle Manninga pochopitelným důvodem pro jeho kariérní postup ve službách u hetmana Dorošenka. Také jeho zkušenosti z působení v polských diplomatických službách byly pro Dorošenkovu politiku nedocenitelné.⁴³ Zpočátku dobré vztahy mezi oběma muži se začaly zhoršovat v době, kdy hetman začal veškerou svou politiku směřovat na Krymský chanát a Osmanskou říši, s čímž Mazepa nesouhlasil. Autor uvádí, že se mladý pobočník obával, podobně jako většina pravobřežního hetmanátu, turecko-tatarské intervence. Navrhoval proto Dorošenkovi, aby svou zahraniční politiku směřoval na západ. Podle Manninga pramenilo Mazepovo prozápadní smýšlení z jeho studií u západních dvorů.⁴⁴ Zajetí a přechod do služeb hetmana Samojlovyče popisuje jako jednu ze zásadních událostí Mazepova života. V souvislosti se zajetím atamanem Sirkem začíná Manning hlouběji zkoumat vlastnosti a schopnosti, díky kterým budoucí hetman přežil. Podotýká, že dokázal zužitkovat především rozvahu. Kromě toho také využil svůj nesouhlas s Dorošenkovou zahraniční politikou, která zaměstnávala i Levobřeží, a odmítl návrat do služeb pravobřežního hetmana. Zda na Sirka a později i na Samojlovyče, který se zasadil o jeho propuštění a přijetí do levobřežního hetmanátu, zapůsobila zajatcova vrozená inteligence a rétorické schopnosti, nebo si Samojlovyč uvědomoval, že mu Mazepa může svými informacemi přinést užitek, zůstává otázkou. Sám autor přiznává, že nezná přesnou odpověď a dodává, že se jistě jednalo o kombinaci obojího.⁴⁵ Počáteční vztahy Mazepy a Samojlovyče popisuje Manning jako chladné. Mazepa si však hetmana brzy získal především díky podobnému negativnímu názoru na Dorošenkovu turecko-tatarskou politiku.⁴⁶ Kromě toho si také levobřežní vyslanec velmi rychle získal náklonnost moskevského dvora. Podle Manninga Samojlovyč právě tuto skutečnost velmi uvítal a od té doby Mazepovi bezmezně důvěřoval. Domníval se, že díky oblíbenosti svého

⁴²Tamtéž, s. 40–41.

⁴³„Mazepova kariéra rychle rostla. Jeho předchozí zkušenosti, stejně jako vrozené schopnosti, ho brzy udělaly nepostradatelným. S Dorošenkem se několikrát setkal ještě během svého působení v diplomatických službách Jana Kazimíra. Brzy se stal jeho pobočníkem, poté písařem a de facto hlavním diplomatem mezinárodní politiky hetmana. Netrvalo dlouho a ve většině diplomatických úkolů měl hlavní slovo.“ (Tamtéž, s. 47).

⁴⁴Tamtéž, s. 48.

⁴⁵Tamtéž, s. 58–59.

⁴⁶„Samojlovyč byl vzdělaný kozák se smyslem pro administrativní záležitosti. Mazepa si rychle osvojil zvyky Levobřeží a vztahy mezi ním a hetmanem se uvolnily. Navíc upřímně mluvil o Dorošenkově nestabilní pozici, o které měl veškeré informace, a když ho Samojlovyč požádal, aby vstoupil do jeho služeb, ihned souhlasil.“ (Tamtéž, s. 59).

diplomata u carevny Sofie a Golicyna získá pro Levobřeží lepší pozici.⁴⁷ Na pád Samojlovyče historik nahlíží jako na logické vyústění nesouhlasu tehdejšího hetmana s ruskou politikou vůči Polsku. Dále podotýká, že Mazepa vycítil, že by jeho časté působení u moskevského dvora mohlo být na škodu, a tak se v době, kdy byla situace mezi hetmanem a Moskvou napjatá, držel v ústraní. Není vyloučena ani možnost, že proti hetmanovi v tichosti intrikoval, neboť si jistě dobře uvědomoval, že se Samojlovyč nemůže úspěšně postavit moskevské politice. Manning také odhaduje, že si byl vědom své šance stát se hetmanem, nicméně i jeho samotného překvapilo, jak rychle k tomuto zvolení došlo.⁴⁸

Druhým z analyzovaných západních autorů je Robert K. Massie, jenž také hodnotí působení Ivana Mazepy před rokem 1687. Stručně shrnuje jeho život a přisuzuje mu stejné vlastnosti jako zmínění ukrajinští autoři. Mazepova osobnost je pro něj důležitá především během severní války, tedy v době, kdy se začíná názorově rozcházet s carem Petrem I. Rozhodně ovšem Mazepovi neubírá vzdělanost, nadání a politický um, který se u něj začal rozvíjet již v době, kdy byl vyslancem.⁴⁹ Jeho rané hetmanství pak hodnotí poměrně kladně právě díky vrozeným schopnostem odhadnout situaci.⁵⁰

Autoři Orest Subtelny a Peter Englund se na rozdíl od ostatních citovaných západních autorů nezaměřují na Ivana Mazepu jako na hlavní postavu severní války, nýbrž jako na jednoho z aktérů. I přesto, že se na Mazepův život před rokem 1687 neohlíží, významně doplňují obraz Mazepy již jako hetmana.

⁴⁷ „Po Mazepově návratu z Moskvy zpět do Baturynu ho Samojlovyč přijal jako nejlepšího přítele, který si svým šarmem získal sympatie a podporu moskevské vlády. Pozice mezi moskevskou elitou nebyla pro kozáky jednoduchá, ale Samojlovyč věřil, že Mazepův šarm a takt mu pomohou najít cestu mezi spleťmi vztahy a intrikami u moskevského dvora. Od té doby ho Samojlovyč plně akceptoval a snažil se pro něj najít co nejlepší uplatnění.“ (Tamtéž, s. 61).

⁴⁸ Tamtéž, s. 70–71.

⁴⁹ „Byl bystrý i odvážný, plyně hovořil polsky, latinsky, rusky a německy, a tak se stal hetmanovým pomocníkem a vyšvihl se až na vrchního písaře kozáků. Už v mládí působil jako spojka mezi kozáky žijícími na polské straně Dněpru a těmi, kteří obývali ruskou stranu.“ (MASSIE, R. K., *Petr Veliký: Život a svět*, Praha 2006, s. 430).

⁵⁰ „Obecně lze hodnotit léta jeho vedení jako úspěšná. Pochopil totiž, jak udržet své postavení – musí být vždy na straně vládnoucí kliky v Moskvě. Na této zásadě neochvějně lpěl.“ (Tamtéž, s. 430).

4. Zahraniční politika Ivana Mazepy na počátku severní války (1700–1709)

4.1 Ukrajinský pohled

Fedir M. Umanec se již na počátku svého zkoumání hetmanova přechodu ke švédskému králi Karlu XII. snaží zodpovědět otázku, co k tomuto kroku Mazepu vedlo. Podotýká, že ačkoli má teorií několik, razantně odmítá, že by ho ke zradě vedly vlastní sobecké cíle, přesnou odpověď však nezná.⁵¹ Autor jako jediný z analyzovaných ukrajinských historiků viděl hetmanův odpor k ruské vládě mnohem dříve než ostatní badatelé. První myšlenky na nové spojení se u Mazepy zrodily podle autora již v době rusko-turecké války (1686–1700), kdy byly do boje poslány nejen kozáci, ale Ukrajina byla hojně obsazena i ruskými vojenskými pluky.⁵² I přesto, že Umanec vztah Mazepy a cara Petra I. prakticky nerozebírá, lze z jeho textu vyvodit, že se budoucí švédský spojenec již delší dobu cítil spíše jako řadový poddaný cara a jeho vlády než jako přítel, čímž velmi trpěl. Snažil se proto najít spojence, který by jej znovu respektoval jako vládce daného území.⁵³ Umanec podotýká, že ze začátku bylo Mazepovo očekávání obrovské. Byl si jistý nejen tím, že Karel XII. dokáže porazit Petra I., ale rovněž skutečností, že pokud by se tak nestalo, je Ukrajina natolik silná, že najde nového spojence.⁵⁴ Autor pak zachází ještě dál, když tvrdí, že hetmanovým přáním zpočátku bylo, aby se Ukrajina stala neutrální a udržovala dobré vztahy se všemi válčícími zeměmi (Ruskem, Polskem, Švédskem), jež by se snažila smířit.⁵⁵

Autor dále odmítá tvrzení ruských historiků (např. Kostomarova), že oficiální dohoda mezi Mazepou a Švédskem byla předem připravena, uvádí naopak, že nikdy žádná neexistovala, a pokud ano, tak byla podepsána těsně před poltavskou bitvou, kdy už nebylo vyhnutí. Historik tuto skutečnost vysvětluje tím, že hetman nejenže vedl

⁵¹ „Zrada, co vlastně chtěl Mazepa? Nezávislou Ukrajinu? Federativní spojení s Polskem? Nebo v tom byla nějaká vlastní touha? Nebo snad nakonec myslel jednoduše na to, že využije válku se Švédskem jako prostředek, jak přinutit Petra dodržovat staré volnosti a práva Maloruska?“ (УМАНЕЦЬ, Ф. М., *Гетьман Мазепа*, Санкт-Петербург 1897, s. 359).

⁵² „Za předpokladu, že by se zvětšil počet velkoruských vojsk na protilehlé straně (na severní) a švédské vojsko by dosáhlo jižního Maloruska, byla by to podle Mazepy velká výhoda. Vojsko by totiž dorazilo na území prodchnuté kozáckým duchem se sklony k povstání.“ (Tamtéž, s. 363).

⁵³ „Hetman by obsadil pozici zástupce nezávislého státu a hovořil by s Karlem jako jeho spojenec, nikoli jako otrok.“ (Tamtéž, s. 364).

⁵⁴ Tamtéž, s. 364.

⁵⁵ „Mazepa, stojící v čele nezávislého státu, se snažil zaujmout neutrální pozici mezi válčícími zeměmi („Nechci vložít své ruce a rozšířit tak křesťanské krveprolití a všemi prostředky se snažit krále Švédska usmířit s carským veličenstvím.“) (Tamtéž, s. 364).

veškeré rozmluvy tajně z obavy z nesouhlasu staršiny a kozáků, ale bál se také reakce ukrajinského obyvatelstva na alianci se zemí, která měla za spojence Ukrajinou nenáviděné Polsko.⁵⁶ Události se podle autora urychlily přibližně kolem roku 1708, kdy k ruskému dvoru přicházela na Mazepu stále častěji udání nejen o jeho neposlušnosti k carovi, ale také o jeho tajných jednáních se Švédskem. Umanec podotýká, že již od Mazepova zvolení hetmanem přicházeli k ruské vládě udavači ve snaze jej sesadit. Hetman tomu však nevěnoval přílišnou pozornost, jelikož neměl v plánu měnit spojenecké strany. V roce 1708, kdy již nová možnost spojení existovala, se však Mazepa musel mít na pozoru.⁵⁷ I přesto, že Petr těmto udáním nevěnoval pozornost, bylo jen otázkou času, kdy se dozví o hetmanových plánech.

Rok 1708 je dle Umance důležitý také z toho důvodu, že švédský král náhle změnil své vojenské plány. Autor připomíná, že ať už byla dohoda mezi Mazepou a králem jakákoli (přesné body dohody nerozebírá), Karlovo rozhodnutí překročit hranice Ukrajiny hetmana překvapilo. Věděl totiž, že pokud švédská vojska vkročí na Ukrajinu, bude odpovědí Ruska zásah armády, což bylo proti Mazepovu zájmu.⁵⁸ Podle Umance bylo Karlovo rozhodnutí také důkazem toho, že žádná oficiální dohoda mezi oběma stranami neexistovala. I když byl Mazepa spojencem Švédska, rozhodně (alespoň zpočátku) nebyl tím, kdo králi ve vojenských věcech radil.⁵⁹ Jak Umanec vzápětí dodává, opravdu se stalo to, co hetman předpokládal. Ruská vojska se začala v čele se státníkem a osobním přítelem cara Alexandrem D. Menšikovem připravovat na pochod proti švédským plukům.⁶⁰ Historik podotýká, že náhlou změnu Karlových plánů zapříčinila především nedůvěra v hetmana. Dle něj je logické, že král zpočátku Mazepovi nevěřil, považoval ho za Rusa, který se může zachovat stejně zrádně jako car Petr.⁶¹ Jedinou možností, jak zabránit Karlovi postupovat hlouběji na Ukrajinu a odvrátit pozornost carských vojsk od hetmanova sídla Baturynu, bylo přejít

⁵⁶ „V jednom z dopisů Mazepa informuje Stanislava [Stanislav I., polský král od roku 1704 – pozn. A. K.], že v danou minutu nemůže nic udělat, protože „na Ukrajině obyčejní lidé, i duchovní, i zemané se nenachází ve shodě: jedni se přiklání k ochraně Moskvy, druzí se kloní k Turkům, třetím není proti mysli bratříčkování se s Tatary a všechno tohle se děje kvůli antipatii k Polákům.“ (Tamtéž, s. 367).

⁵⁷ Tamtéž, s. 372–375.

⁵⁸ Tamtéž, s. 381.

⁵⁹ Tamtéž, s. 382.

⁶⁰ Tamtéž, s. 385.

⁶¹ „Ve skutečnosti se po dvacet let vyznačoval loajalitou ke svému carovi, za svou solidárnost byl veřejností oceňován. Na druhou stranu byl jednou nohou v hrobě a bez nadsázky se pouštěl na kluzkou a riskantní cestu, bez jakékoli osobní výhody, což dodávalo carovi ničivou převahu. Král si dobře pamatoval nerovný boj s Rusy u Narvy [střet švédské a ruské armády roku 1700 – pozn. A. K.] a měl plné právo obávat se „falešné zrady“. Odsud pramenilo rozhodnutí pochodovat na Ukrajinu.“ (Tamtéž, s. 386).

do švédského tábora. Oproti pozdějším ukrajinským autorům Umanec jako důvod odchodu neuvádí příchod Menšikova, razí spíše názor, s nímž se ztotožňují i pozdější západní autoři, že Mazepa opustil Baturyn z obavy, že car o jeho zradě již ví a jeho zloba by mohla udeřit na baturynské sídlo a na ukrajinské obyvatelstvo.⁶² Autor celkem negativně nahlíží na Karla XII., tvrdí totiž, že nechtěl ani tak osvobodit Ukrajinu, jako spíše využít materiálních zásob a zbraní na posílení své vlastní armády.⁶³ Nakonec však švédské vojsko překročilo Desnu a mířilo k Baturynu. Bylo už ale pozdě. Mazepa již při přechodu do švédského tábora nebyl tak odhodlaný k boji jako na počátku, ale vrátit už se nemohl.⁶⁴ Umanec podotýká, že hetman zřejmě věřil švédskému vítězství, jeho kozáci však už méně. Část z nich se tedy ještě před vypleněním Baturynu a poltavskou bitvou začala vracet zpět k Petrovi. Autor rázně odmítá podle něho obecně známou tezi, že Mazepa začal intrikovat i ve švédském táboře, chtěl zradit krále a předat ho, výměnou za ušetření, do rukou cara.⁶⁵ Napadení Baturynu Umanec nepopisuje nijak zvlášť podrobně, podotýká pouze, že k útoku došlo takřka ihned, jakmile Mazepa přešel do švédského tábora. Dobyť města bylo pro Mazepu i Karla XII. šokem, ale pro každého ze zcela odlišných důvodů. Mazepa si byl jistý, že současné zastrašení kozáků a ukrajinského obyvatelstva touto katastrofou ovlivní veškeré další události.⁶⁶ Umanec dále podotýká, že i přesto, že po pádu Baturynu bylo celkem jasné, že Ukrajina požadované nezávislosti již nedosáhne, neseděl hetman nečinně, ale snažil se ještě zmobilizovat síly okolních dvorů, s nimiž byl v kontaktu. Každá možnost se však nakonec ukázala jako neuskutečnitelná.⁶⁷ Více než na roli Mazepy v poltavské bitvě se historik soustředí na to, proč vlastně švédský král, který započal své vojenské tažení tak úspěšně, zklamal. Podle Umance to bylo vlivem několika faktorů. Špatně zvolená vojenská taktika tažení, vypálení hetmanova města, jehož materiální a vojenské zázemí

⁶²Tamtéž, s. 386–387.

⁶³„Když Karel uviděl Mazepu ve svém táboře, uvěřil mu tedy. Ale teď už mu byl Mazepa k ničemu.“ (Tamtéž, s. 388).

⁶⁴„Na konci Mazepova dlouhého života se před ním otevřely dvě propasti: pokání a vyhnanství.“ (Tamtéž, s. 389).

⁶⁵„Neúspěch pochodu Karla do Maloruska se stával očividným. Mnozí členové staršiny z švédského tábora utíkali k Petrovi. K tomuto období se vztahuje teze, že Mazepa uvažoval o tom, že vydá švédského krále a jeho generály. Je však potřeba obrátit pozornost na absurdnost tohoto výroku: Mazepa, který sám byl ve švédském táboře a mohl být kdykoli vydán ruskému carovi, plánuje vydat švédského krále a jeho generály!“ (Tamtéž, s. 389).

⁶⁶Tamtéž, 388–389.

⁶⁷„V Mazepově povaze bylo bojovat až do konce, až do poslední chvíle se snažil získávat jakékoli prostředky. Musel něco udělat, zvolit něco jiného, něco nového. Nyní měl nápad – povolal do Maloruska Stanislava s polským pomocným vojskem. Ale jak? Polský král nezačne bojovat za nezávislost Ukrajiny. Nikdo z obou částí Polska nepůjde bojovat proti Petrovi o nezávislost Ukrajiny.“ (Tamtéž, s. 391).

mělo pomoci Švédům, a nepodpora ukrajinského obyvatelstva, to vše byly podle autora důvody neúspěšného tažení za nezávislost.⁶⁸

Boris M. Krupnyckyj navazuje na myšlenky Umance a ve své práci potvrzuje, že hetman stál na počátku severní války v těžké situaci, mezi dvěma stranami. Nespokojenost kozáků a ukrajinského obyvatelstva přičítá Krupnyckyj chování Petra I.⁶⁹ Dále dodává, že Mazepa jednáním Ruska velmi trpěl a několikrát se snažil carovi rozmluvit jeho nároky na kozáky, především ve věci severní války, neboť tyto požadavky podle hetmana vedly mezi kozáky nejen k chudobě, ale i k masovým vzpourám.⁷⁰ Krupnyckyj již od počátku Mazepova hetmanství nazývá kozáckého vůdce jediným a autonomním vládcem Ukrajiny, který byl vystaven řadě ústrků ruského cara a jeho bojarů. Autor také dodává, že hetmanův vztah k Petrovi byl upřímný, kdežto Petrův k němu nikoli. Nikde také, na rozdíl od ruských autorů, neuvádí, že by Mazepa navazoval mezinárodní spojení s okolními dvory ještě v době dobrých vztahů s carem, podle historika tyto kontakty začaly naopak vznikat až poté, co car přestal na Mazepu hledět jako na hetmana a začal ho vnímat jen jako poddaného.⁷¹

Za zlom, kdy měl Mazepa začít uvažovat o novém spojení, označuje autor rok 1706. Nejenže tento rok spojuje s reformami, které zapříčinily výraznou reorganizaci kozáků, ale vidí zde také určitou souvislost s Mazepovým sokem, Menšikovem, který jej chtěl údajně vystřídat na hetmanském postu a dostal od cara do své správy Ukrajinu, následkem čehož by se Mazepa musel podříditi všem jeho nařízením.⁷² Po této události se podle autora hetman společně se staršinou rozhodl jednat.⁷³ Počátek jejich nespokojenosti datuje Krupnyckyj do let 1706–1707. Rozhodně

⁶⁸Tamtéž, s. 392.

⁶⁹„Čím déle severní válka trvala, tím více problémů musel Mazepa řešit. Tváří v tvář neomalenému Petrovi na jedné straně a nespokojeným kozákům a ukrajinskému obyvatelstvu na straně druhé se Mazepa snažil vyrovnat s těžkými úkoly: zatímco vykonával vůli cara, neustále se snažil ochránit Ukrajinu před útrapami, které by mohla způsobit válka.“ (КРУПНИЦЬКИЙ, Б. Д., *Гетьман Мазепа та його доба*, Київ 2003, s. 137).

⁷⁰Tamtéž, s. 137.

⁷¹„Také sám Mazepa, jako hlava autonomního území, byl často terčem znevažování. Během války stále více a více Rusů ignorovalo mezistátní normy mezi Ukrajinou a Ruskem. Jak car, tak i jeho muži bezostyšně napadali hetmanskou moc, opovrhovali Mazepou a omezovali jeho svobodu.“ (Tamtéž, s. 138).

⁷²Tamtéž, s. 138.

⁷³„Během dvouletého období 1706–1707 se na Ukrajině rozšířily zvěsti, že se car chystá brzy reorganizovat ukrajinský systém, změnit kozácká armádní pravidla podle ruského způsobu, odstranit vedoucí staršinu a do ukrajinských měst poslat ruské vojvody nebo správce. Toto všechno Menšikov naznačil Mazepovi roku 1706.“ (Tamtéž, s. 138).

se ale brání tvrzení, že v tomto období bylo uzavřeno spojenectví mezi Mazepou a švédskou stranou. Neuvádí, kde se zrodila myšlenka připojit se právě ke Švédsku, ale předpokládá, že právě v tomto období se proti ruskému vlivu začala ohrazovat nejen kozácká staršina a armáda, ale také Mazepa, který se rozhodl jednat.⁷⁴

Dále podotýká, že názory staršiny a Mazepy nebyly zcela jednotné. Hetman spolu s částí vůdčích kozáků viděl řešení ve spojenectví s některou západní mocností, kdežto ostatní spoléhali na spolupráci s Moskvou.⁷⁵ S finálním rozhodnutím Mazepa otálel, nechtěl zradit cara, kterému slíbil věrnost, a podle autora také zvažoval veškeré komplikace, jež by mohly nastat.⁷⁶ Kromě toho si dobře uvědomoval, že ve Švédsku nemá žádné kontakty. Proto ke švédskému spojenectví využil dalšího spojence tohoto státu – Polsko, pomocí bližších vztahů s polskými magnáty.⁷⁷ Rozhodujícím rokem byl pro jednání dle Krupnyckého rok 1707, kdy už pominula Mazepova nejistota ze stále se stupňujícího tlaku Ruska na kozácké vojsko.⁷⁸ Roku 1707 se také údajně hetman konečně svěřil spolupracujícímu kozáckému vedení se svým rozhodnutím přidat se s pomocí polského krále ke švédské straně.⁷⁹ Autor přiznává, že události mezi lety 1707–1708 jsou pro něj nejasné. Troufá si však tvrdit, že hetman již v této době pravděpodobně podepsal alianci s oběma králi a že podmínky připojení kozáků ke Švédsku již byly určeny.⁸⁰

Rok 1708 považuje Krupnycký za zlomový. Dohody hetmana se švédským králem začaly dostávat konkrétní obrysy. Mazepovo urychlené jednání se švédsko-polskou stranou bylo podle autora logické, neboť se zvěsti o tomto spojenectví začaly dostávat až do Moskvy. Kromě toho byl hetman ujišťován polským králem Stanislavem o tom, že Švédsko souhlasí s přechodem kozáků na svou stranu a že tedy nehrozí zrušení dohody.⁸¹ Jak už bylo řečeno, autor veškeré události od roku 1708 popisuje

⁷⁴ „Během těžkých let 1706–1707 se staršina, nespokojená s jednáním Rusů, stále více shodovala na tom, že jedinou možností je, aby kozáci uzavřeli se Švédskem alianci.“ (Tamtéž, s. 143).

⁷⁵ Tamtéž, s. 143–146.

⁷⁶ „Pomalu a opatrně se Mazepa uchýlil k preventivním opatřením a zohlednění všech možných komplikací, které by přineslo připojení k švédskému nepříteli.“ (Tamtéž, s. 148).

⁷⁷ „Ale byl tu způsob, jak se dostat ke Švédům. K přímému kontaktu s Karlem XII. se Mazepa neodvážil. Ačkoli zprostředkování přes Stanislava bylo nežádoucí, umožňovalo mu získat švédské garance za podmínky nové dohody mezi Ukrajinou a polským králem.“ (Tamtéž, s. 150).

⁷⁸ Tamtéž, s. 150.

⁷⁹ Tamtéž, s. 152–153.

⁸⁰ „Reálná hrozba [ze strany Ruska – pozn. A. K.] nad hetmanem visela přibližně mezi únorem a březnem [mezi roky 1707–1708 – pozn. A. K.]. Proto můžeme předpokládat, že na přelomu let 1707 a 1708 udržoval vztahy se Stanislavem i Karlem XII.“ (Tamtéž, s. 153).

⁸¹ Tamtéž, s. 158.

stručně. V době, kdy se hetman dověděl, že ho navštíví nenáviděný Menšikov a kdy shromáždil malé vojsko a opustil své hlavní město, byly již veškeré spojenecké dohody uzavřeny. Krupnyckyj k této situaci již nic dalšího nedodává, připomíná pouze dohodu, že veškeré kozácké jednotky, které hetman slíbil dovést do švédského tábora, počkají na Mazepu, který se za pár dní vrátí zpět i se švédským vojskem.⁸²

Autor dále podotýká, že přechod hetmana byl značným šokem nejen pro ruskou vládu, ale také pro další pozorovatele, většinou zahraniční diplomaty, kteří se v této době pohybovali u carského dvora.⁸³ V tomto bodě se Krupnyckyj ohrazuje proti tvrzení ruské historiografie (především proti Kostomarovovi), že Mazepa toto vše podnikl z vlastní marnivosti a sobectví, naopak souhlasí s Umancovým názorem, podle kterého hetman učinil veškeré své kroky pouze z lásky k vlasti.⁸⁴ Podle Krupnyckého byl sice oddaný ruské autoritě, ale rozhodně se nikdy nevzdal ukrajinských a kozáckých politických a kulturních tradic.⁸⁵

Autor popisuje přijetí hetmana švédským králem jako velmi vřelé. Mazepa ihned po příjezdu dostal čestné místo po králově pravici a vedl s ním často dlouhé vojenské rozhovory o situaci na Ukrajině.⁸⁶ I přesto Krupnyckyj podotýká, že Mazepa, přestože byl přijat jako spojenec a přítel, nebyl Karlem XII. zasvěcen do všech plánů. Sám Krupnyckyj se nad tím podivuje, jelikož podle jeho názoru král Mazepovi důvěřoval.⁸⁷ Autor dále razantně odmítá tvrzení, že se hetman stal po příchodu do švédského tábora jen bezmocnou figurou čekající na konečné rozhodnutí. Naopak podle něho vedl Mazepa vcelku úspěšnou propagandu proti ruskému carovi a snažil se přesvědčit co nejvíce kozáků a Ukrajinců o špatné povaze cara Petra.⁸⁸ Švédské oddíly ihned

⁸² „V neděli ráno 24. října Mazepa spolu s nevelkou armádou opustil své hlavní město a přešel do tábora švédského krále. Jednotky v Baturynu měly jasné rozkazy: nikoho z Rusů do města nepustit a očekávat rychlý návrat hetmana a švédské armády.“ (Tamtéž, s. 169).

⁸³ Tamtéž, s. 140.

⁸⁴ Tamtéž, s. 140.

⁸⁵ „Samozřejmě že Mazepa s carem horlivě spolupracoval, ale přesto zůstával vládcem země, která žila svůj vlastní život, dodržovala politické a kulturní tradice, lidové zvyky, které ji tolik oddělovaly od Ruska, a dále také bedlivě sledoval ukrajinské záležitosti. I když se musel neustále přizpůsobovat ruským požadavkům, nepřímě sledoval vlastní cíle, jako například připojení pravobřežní Ukrajiny. To lze vidět na tom, jak intenzivně podporoval vývoj ukrajinské kultury, umění, víry, což předchozí historici nebrali v úvahu. Dále se nesmí opomenout jeho vlastní pomoc soukromým osobám a podpora zaměřená na rozvoj vzdělání, kultury a samotné posílení státu.“ (Tamtéž, s. 140–141).

⁸⁶ Tamtéž, s. 170–171.

⁸⁷ Tamtéž, s. 160–161.

⁸⁸ „V dopisech národu i jednotlivým lidem Mazepa vyličil Rusy jako neschopné vojáky, kterým Švédové uštědřují porážku za porážkou, a také jako násilníky a lháře, kteří si usmysleli podrobit si generální staršinu a plukovníky, udělat z kozáků vycvičené dragouny a obyčejné lidi deportovat za Volhu a přesídlit na Ukrajinu své vlastní lidi. Ruskou politiku ukazoval jako promyšlenou, jako propracovaný plán omezování práv a svobod Ukrajiny, jako zaměřenou proti jakémukoliv projevu autonomie s cílem

přispěchaly na pomoc Baturynu, ale bylo již pozdě. Město vyplnily Menšikovovy jednotky na rozkaz ruského cara. Podle Krupnyckého Petr I. logicky usuzoval, že když zbaví hetmana hlavního města, zbaví ho i moci. Vyplenění sídla popisuje nejdramatičtěji ze všech autorů. Podle jeho mínění se zde projevil tyranství a krutá povaha cara i jeho vlády.⁸⁹ Pro Mazepu i Karla XII. to byla obrovská rána.⁹⁰ Historik dále dodává, že baturynská akce byla pouze začátkem dlouhé kampaně proti Mazepovi a jeho přívržencům, která skončila až prohranou poltavskou bitvou a naprostým zničením všech nadějí hetmana na autonomní postavení Ukrajiny.⁹¹

Před poltavskou bitvou Krupnyckyj zmiňuje skutečnost, že Mazepa nechtěl ve švédském táboře sedět nečinně, a snažil se proto pomáhat Karlovi XII. s navázáním kontaktů nejen s kozáky⁹², ale také s Krymem⁹³. I přes uzavření dohody se záporožskými kozáky, jichž na stranu Švédska přešlo asi 8000, se katastrofu u Poltavy podle historika odvrátit nepodařilo. Poltavská bitva je pro Krupnyckého pouze vyvrcholením veškerých Mazepových snah o ukrajinskou autonomii. Při popisu bitvy se Krupnyckyj více zaměřuje na bojující kozáky než na samotného hetmana. Odmítá tvrzení, že by se kozáci či hetman bitvy vůbec neúčastnili. Bohužel však vlivem špatné švédské organizace a malého počtu vojáků byla poltavská bitva ztracena. Dále se autor domnívá, že prohra zlomila ukrajinského hetmana, který po neúspěchu odchází společně se švédským králem.⁹⁴

Olexandr P. Ohloblyn uvádí, že Ivan Mazepa byl do severní války a do válečných rozhodnutí cara Petra zasvěcen už od samotného počátku konfliktu. Také se domnívá, že již roku 1701 byly kozácké jednotky posílány do bojů v severní

přetvořit celý kraj v ruskou provincii. Zato úmysly Švédů popisoval ve světlých barvách. Král, jak Mazepa vysvětloval, chce Ukrajinu osvobodit od útlatu, obnovit, a dokonce zvýšit ukrajinská práva a svobody.“ (Tamtéž, s. 178).

⁸⁹„Začal nemilosrdný masakr obyvatel. Zajatí a těžce ranění Čečela s Konygzekem [vůdci kozáků v Baturynu – pozn. A. K.] byli popraveni. Město vypáleno. Byly zničeny obrovské zásoby munice a potravin.“ (Tamtéž, s. 172).

⁹⁰Tamtéž, s. 173.

⁹¹Tamtéž, s. 173–175.

⁹²„S přechodem ke Švédsku Mazepa zahájil intenzivní diplomatickou aktivitu. Expert na východní a jihovýchodní Evropu byl Karlu XII. velmi prospěšný. Nejdříve začal navazovat vztahy s polským králem Stanislavem. Poté Mazepa vedl jednání se Záporožskou Sičí. Přestože si ji Rusové snažili zavázat různými dary, vypláceli jim plat a posílali k nim vážené vyslance.“ 184

⁹³„Tataři, pro něž bylo Rusko daleko větší hrozbou než pro Turky, chtěli bojovat proti Moskvě. V polovině května tak ke Švédům u Poltavy dorazil vyslanec. Zdálo se, že se Tataři chystají vstoupit do války.“ (Tamtéž, s. 190).

⁹⁴Tamtéž, s. 200–203.

válce stále intenzivněji a vztah hetmana a cara se právě proto zhoršoval.⁹⁵ Autor se však jejich vztahem nezabývá příliš dopodrobna, špatný vzájemný postoj Ruska a Ukrajiny popisuje v obecné rovině.⁹⁶ Ohloblyn dále tvrdí, že již v tomto roce si hetman začal více všimát síly Karla XII., jenž postupně získával stále více území. V prvních letech války se autor o novém spojení hetmana se švédskou stranou nezmiňuje, ale je si jist, že měl Mazepa zmapovanou mezinárodní situaci natolik dobře, že se nad budoucím spojencem nemusel příliš dlouho rozmýšlet.⁹⁷

Zlomovým rokem byl dle Ohloblyna rok 1704, kdy se změnilo mezinárodní spojení mezi státy. Polský král August se vzdal švédské straně a na jeho místo nastoupil odpůrce Ruska Stanislav I. Leszczyński. Podle autora byl nový polský král pro Mazepu velmi důležitý, neboť mu pomohl navázat kontakt se švédským spojencem.⁹⁸ Historik popsal Mazepovy zahraniční plány asi nejpodrobněji ze všech analyzovaných ukrajinských autorů. Podle něj chtěl Mazepa nejprve udržovat mír mezi oběma zeměmi, Ruskem a Polskem, a podle situace se správně rozhodnout, ke kterému spojenci se přiklonit.⁹⁹ Úplně první tajné rozhovory mezi Mazepou a švédsko-polskou stranou datuje Ohloblyn již do roku 1704, kdy se na hetmana obrátil nově zvolený polský král.¹⁰⁰ Vzápětí však dodává, že tento rok není obdobím, kdy se naplno rozpoutaly debaty mezi budoucími spojenci, neboť ty datuje do rozpětí let 1706–1707. Neskývá nadšení z Mazepovy, ze začátku dobře promyšlené, diplomatické taktiky a dodává, že hetman přesně vycítil, že jen díky dobrým vztahům s Polskem bude mít otevřené dveře ke spolupráci se Švédskem. Ovšem vzápětí kriticky doplňuje, že Mazepa

⁹⁵ „Ukrajina byla nucena přijmout aktivní roli ve válce se Švédskem. Byl to důsledek politické situace pramenící již roku 1654 z Perejaslavské rady a Kolomackých statí. A co bylo nejdůležitější, byla zařízena skutečná rovnováha sil ve východní Evropě.“ (ОГЛЮБЛИН, О. П., *Гетьман Іван Мазепа та його доба*, Київ 1960, s. 252).

⁹⁶ „Severní válka byla pro Ukrajinu obrovskou zátěží, především tím, že ji Rusové využívali k dosažení svých cílů a zájmů. Ukrajínští kozáci téměř každý rok podstupovali dlouhé pochody – do pobaltských zemí, do Běloruska, Litvy, Polska a dalších zemí, a na dlouhou dobu v těchto krajích byli zbaveni prostředků a museli se postarat sami o sebe. Navíc museli plnit rozkazy nejen generálů, ale i místních velitelů, kteří nebrali ohled na styl jejich boje, kulturu a tradice a neznali, nebo nechtěli znát, jejich práva.“ (Tamtéž, s. 258).

⁹⁷ „Mazepa byl ukrajinský vlastenec a hluboce rozuměl národním a státním zájmům Ukrajiny, znal její historickou minulost a váhu tradic a dokonale se orientoval v mezinárodní politické situaci.“ (Tamtéž, s. 268).

⁹⁸ „Ale situace se dramaticky změnila, když se v roce 1706 Altranštadskou dohodou August vzdal polské koruny. Polsko de facto přešlo do švédského tábora a králem byl zvolen Stanislav Leszczyński.“ (Tamtéž, s. 273–274).

⁹⁹ „V tomto okamžiku bylo potřeba změnit taktiku hetmanovy diplomacie: udržet loajální vztahy s Ruskem, posílit jednání se Stanislavem Leszczyńským a uzavřít dohodu s Polskem, aby v případě vítězství polsko-švédské koalice byla dodržena práva Ukrajiny. Především chtěl ale dosáhnout přímého kontaktu se Švédskem.“ (Tamtéž, s. 274).

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 274.

nedokázal tento dobrý začátek efektivně využít. Důvod tohoto selhání neuvádí.¹⁰¹ Na spojenectví se Švédskem Ohloblyn nahlíží velmi pragmaticky. Obrat považuje za logický, neboť se nejednalo o první spojenectví těchto dvou států.¹⁰² Ohloblyn dále dodává, že ne všichni byli nadšeni Mazepovým nápadem přidat se k Polsku a Švédsku, tuto skutečnost vysvětluje stejně jako Umanec averzí, kterou Ukrajinci vůči Polsku cítili. Kromě toho přichází s vlastní tezí, že se především staršina obávala, že Mazepovo upevnění pozic na západě povede pouze k upevnění jeho postavení na Ukrajině, což bude mít za následek posun hetmanovy vlády k vládě absolutistické.¹⁰³

Samotné podmínky dohody se Švédskem se Ohloblyn nesnaží analyzovat, spíše se v této fázi, tedy v období mezi lety 1708–1709, snaží zmapovat Mazepovy obavy z blížícího se střetu obou armád. Hetman, již jako spojenec Švédska, chtěl mít co nejlepší vztahy se svým novým spojencem, ale na druhou stranu se oprávněně obával plánů Karla XII. přijít s vojskem na Ukrajinu, neboť případný střet mohl vyústit ve zpusťování ukrajinského území.¹⁰⁴ Dále Ohloblyn podotýká, že pro Ukrajinu plynulo nebezpečí i z dalších diplomatických jednání, která vedl Mazepa již jako spojenec švédského krále. Podotýká však, že situace byla před blížícím se střetem armád o to těžší, že si Mazepa nebyl jistý, jak se zachová Krym a Osmanská říše, které také uvažovaly o napadení Moskvy. Hetmana tudíž neovlivňovala pouze obava z příchodu švédských a moskevských vojsk na Ukrajinu, ale také hrozba z tatarské a turecké strany.¹⁰⁵

¹⁰¹ „Je třeba uznat, že dohoda hetmana s Leszczyńským byla coby diplomatický nástroj velmi výhodná, především pro Mazepu, a je to zčásti jeho vina, že nedokázal zužitkovat tak jemně rozehranou diplomatickou hru.“ (Tamtéž, s. 278).

¹⁰² „Spojenectví se Švédskem mělo dlouhou historickou tradici – dobrou tradici. Ukrajínští státníci a především Ivan Mazepa dobře věděli o dobrých vztazích mezi Švédskem, Bohdanem Chmelnyckým a Ivanem Vyhovským, které vyústily ve formální spojení těchto území.“ (Tamtéž, s. 279).

¹⁰³ „Hetman Mazepa byl možná nejzarytější a nejhorlivější stoupencem silné hetmanské vlády, která vycházela z absolutismu, což bylo charakteristické i pro vyspělé evropské státy. Hetman si uvědomoval, že jen silná hetmanská vláda, která se oprostí od drobných bojů mezi staršinou a šlechtickými rody, může uhájít státní zájmy proti Moskvě a proti dalším státům prahnoucím po ukrajinském území.“ (Tamtéž, s. 289).

¹⁰⁴ „Stalo se to, čeho se Mazepa nejvíce obával: střet vojenských pluků byl přenesen na Ukrajinu. A co je nejdůležitější, přišlo to v době, kdy na to hetman nebyl vůbec připraven. Ani politicky, ani vojensky, ani diplomaticky. Ukrajina ještě nebyla připravena na válku s Moskvou.“ (Tamtéž, s. 311).

¹⁰⁵ „Nebyla jasná ani pozice Turecka a Krymu. Bohužel máme nedostatek materiálu, z kterého bychom se mohli dovědět o jednáních hetmana s tureckými a tatarskými vládními činiteli před ukrajinko-moskevskou válkou [autor nazývá moskevsko-ukrajinskou válkou konflikt Mazepy s ruským carem v době oficiálního přiznání jeho nového spojenectví, vyvrcholením této války je pak poltavská bitva – pozn. A. K.]. Nejdříve se zdálo, že by Turci mohli být spojenci švédského krále, ale poté, co švédský král vyhlásil Ukrajinu, byli Turci a Tataři nuceni vyčkat a zdržet se konečného rozhodnutí.“ (Tamtéž, s. 314).

Na přelomu let 1708–1709 se značně zhoršil zdravotní stav hetmana a právě tato skutečnost podle Ohloblyna byla velmi určující pro jeho diplomacii, neboť se značně zkomplikovala jednání s výše zmíněnými zeměmi. Ohloblyn zcela nezavrhuje názor některých historiků, že šlo o nemoc pouze předstíranou s cílem zabránit prozrazení hetmanova zběhnutí na švédskou stranu, ale sám se přiklání spíše k tvrzení, že byl Mazepa opravdu v těchto letech vážně nemocný a jeho odhodlanost k boji se tak snížila.¹⁰⁶ Odchod z Baturynu popisuje Ohloblyn jako spěšný a zmatený. Hetman podle něj nechtěl opustit své sídelní město, ale nic neprobíhalo tak, jak očekával. Ruský car už byl velmi blízko zjištění, že ho Mazepa zradil, a švédský král dával hetmanovi a kozákům stále více nařízení, která již nemohli plnit bez toho, aby vzbudili všeobecný rozruch. Jak Ohloblyn dodává, Mazepovy rozkazy byly zmatené, jediným jasným nařízením bylo, že kozáci, které zanechal v Baturynu, nesmí za žádnou cenu vpustit dovnitř ruské pluky.¹⁰⁷ Napadení města popisuje autor, stejně jako další analyzování badatelé, jako absolutní zkázu. Daleko větší pozornost však věnuje kampani, která byla proti Mazepovi vedena po přechodu do švédského tábora. Ohloblyn podotýká, že hněv ruského cara byl nezměrný a že právě od toho se odvíjely veškeré další kroky, které proti Mazepovi podnikl.¹⁰⁸ Celé tažení proti hetmanovi skončilo nejen jeho porážkou u Poltavy, ale vyplynula z něho také anathéma, kterou autor jako jeden z mála analyzovaných historiků uvádí jako jeden z důvodů, proč Mazepa nebyl těsně před finálním střetem armád příliš odhodlaný bojovat.¹⁰⁹ Rozhodně jej však neoznačuje za nečinného. Ve svém názoru se tedy shoduje s již analyzovanými autory a tvrdí, že se hetman snažil do poslední chvíle získat co nejvíce mužů z řad záporožských kozáků či případných spojenců, kteří se také chtěli účastnit bojů proti Moskvě. Jak ale historik dodává, ani tyto hetmanovy snahy nebyly úspěšné, což shledává jako jeden z důvodů nezdaru švédského tažení na Poltavu. Spojenci se nedokázali dohodnout s Krymem a Osmanskou říší, neboť ti se nakonec rozhodli do švédsko-ruského konfliktu

¹⁰⁶Tamtéž, s. 315.

¹⁰⁷„Hra se stala příliš nebezpečnou: bylo třeba si pospíšet. Mazepa přes svého posla Bystrického znovu požádal krále o přijetí i o přijetí části staršiny a kozáků do švédského tábora a sjednocení se s ním. Ale 23. října mu Vojnarovskij spěšně oznámil, že se blíží Menšikov. Nemocný Mazepa se ‚zvedl rychle jako vítr‘ a okamžitě odešel dát rozkazy do Baturynu. V neděli 24. října opustil své milované sídlo.“ (Tamtéž, s. 319).

¹⁰⁸„Ale Moskva se neomezila na kampaň proti Mazepovi jako proti národně-politickému nepříteli. Bylo třeba zničit hetmana jako člověka. Celou tu dobu až do smrti Mazepy Petr vynaložil veškeré úsilí, aby ho živého dostal do rukou moskevských katů.“ (Tamtéž, s. 329)

¹⁰⁹„Vrcholem tohoto ‚zlikvidování‘ Mazepy bylo nařízení cara vyšším církevním hodnostářům, ukrajinským i ruským, Mazepu veřejně v chrámu proklít a poté na něj vyhlásit církevní anathému jako na toho, který ‚zanechal pravoslaví a ke švédským heretikům přešel‘.“ (Tamtéž, s. 330).

nezasahovat. Naopak mezi největší Mazepovy diplomatické úspěchy před poltavskou bitvou Ohloblyn řadí zapojení záporožských kozáků do švédsko-ruského konfliktu.¹¹⁰ Přesto vzápětí dodává, že ani tento čin nepomohl zvrátit prohru s ruskou stranou. Samotnou poltavskou bitvu a následný útěk hetmana a Karla XII. popisuje podobně jako již analyzovaní autoři. Ovšem na rozdíl od ostatních tvrdí, že přechod na švédskou stranu, i přes Mazepovu prohru a nesplnění snu o nezávislé Ukrajině, nebyl marným bojem.¹¹¹

Serhij A. Pavlenko zmiňuje v souvislosti s Mazepovou účastí v severní válce a s jeho spojenectvím se Švédy další skutečnosti. Například podotýká, že již na začátku konfliktu se hetman snažil cara přesvědčit k válčení se Švédskem, aby ulevil kozáckým plukům na jihu po válce s Tureckem, neboť doufal, že se z ukrajinského území stáhnou všechny ruské pluky, které budou povolány na sever. Zda měl Mazepa v hlavě myšlenku nového spojenectví, Pavlenko nezmiňuje.¹¹² Ovšem vidí zde prvopočátek problému mezi Mazepou a ruskou vládou. Car stále častěji požadoval vojenské jednotky, v jejichž čele již nestál hetman – byl odsunut do pozadí.¹¹³

Jako první z analyzovaných ukrajinských autorů přichází Pavlenko s tvrzením, že původcem myšlenky spojenectví se Švédskem nebyl hetman Mazepa, nýbrž protistrana. Podle historika začala roku 1705 probíhat první jednání, jež organizoval nově zvolený polský král Stanislav Leszczyński. Ten měl podle autora zájem o to, aby se k němu Mazepa s kozáky připojil. Byl to značně promyšlený plán, neboť polský vyslanec, který se s hetmanem setkal v jeho sídle, měl velmi jasné instrukce.¹¹⁴ Avšak polský král neměl dobrou pověst ani v Rusku, ani na Ukrajině, a proto se Mazepa k jeho nabídce postavil zpočátku odmítavě. Pavlenko předpokládá, že si představoval silnějšího spojence než polského krále, a tímto spojencem byla švédská strana.¹¹⁵

¹¹⁰ „Největším úspěchem politiky hetmana Mazepy mezi lety 1708–1709 byl vstup Záporoží do ukrajinsko-švédského spojenectví, které bylo uzavřeno na konci března roku 1709. Přestože byla v Záporoží formálně uznána Mazepova moc, Záporožští byli s hetmanem v opozici.“ (Tamtéž, s. 345).

¹¹¹ „Pro Ukrajinu to byla katastrofa. Politické plány Mazepy a jeho spojenců byly zničeny, ukrajinské země byly vydány na milost moskevskému přemožiteli, osud ukrajinské země závisel na ruské politice. Ale práce Mazepy nevyšla nazmar. On vybudoval zemi známou světu a budoucím generacím nezničitelnou vůli ukrajinského nacionalismu.“ (Tamtéž, s. 358).

¹¹² ПІВЛІНКО, С. А., *Іван Мазепа*, Київ 2003, s. 203.

¹¹³ „Už v prvních měsících probíhající války Petr I. začal maximálně zneužívat vojenský potenciál Baturynu. Nejdříve hetmanovi přikázal, aby poslal kozáky do Livonska na pomoc polskému králi. Na pochod bylo vysláno asi 3000 kozáků pod velením přikázaného atamana, poltavského plukovníka Ivana Iskry [poltavský plukovník a velký odpůrce Mazepy – pozn. A. K.].“ (Tamtéž, s. 203–204).

¹¹⁴ Tamtéž, s. 220–222.

¹¹⁵ „Úspěchy Karla XII. v Evropě, přechod velké části polských členů vlády i magnátů na jeho stranu a do toho Petrova ztráta smyslu pro spravedlnost ve využívání kozáckého vojska, jeho stále větší vliv

Za rozhodující považuje Pavlenko léta 1704–1705.¹¹⁶ Podotýká, že v tomto období se rapidně mění vztah hetmana k Petrovi a že se uchyluje k jednání s nepřáteli ruského carství. Co přesně se stalo mezi ním a carem Petrem I., dopodrobna neuvádí, avšak shoduje se s názory předchozích analyzovaných autorů v tom, že tlak cara na kozácké pluky a na funkci hetmana donutil Mazepu hledat spojence, který by mu vrátil jeho práva a volnost. Roku 1707 se podle Pavlenka dohody o spojení rozhořely naplno.¹¹⁷ Historik dále vystupuje s dalšími odlišnými názory. Mazepa podle něj neplánoval ani přechod do švédského tábora, ani spojení se Švédskem, svým činem chtěl spíše zařídit dobré vztahy se švédským králem, neboť hrozilo, že porazí ruskou stranu a zmocní se dobytého ruského území.¹¹⁸ Dále dodává, že v roce 1708 nebyl žádný oficiální dokument o spojení podepsán. Navíc se na rozdíl od Polska švédský král do přímého kontaktu s Mazepou podle Pavlenka příliš nehrnul, což hetmana, který byl již v této době pro spojení zcela rozhodnut, překvapilo.¹¹⁹ I přesto byl rozhodující krok roku 1708 učiněn. Pavlenko se shoduje s již analyzovanými autory v uvedení hetmanových důvodů opustit Baturyn, avšak podotýká, že svým přechodem do švédského tábora spustil rychlý sled událostí, které vyvrcholily poltavskou porážkou.¹²⁰

Podle Pavlenka se však hetmanovi od cara neodcházelo příliš lehce. Samotným vztahem cara a Mazepy se nezabývá, ovšem uznává, že hetman svého dlouholetého spojence neopouštěl snadno. Doufal, že car ještě změní své chování vůči Ukrajině a že ke konečnému spojení se Švédskem nebude muset dojít.¹²¹ Vypálení Baturynu popisuje Pavlenko na rozdíl od předchozích autorů velmi věcně. Navíc se jako jediný z ukrajinských historiků zastává cara Petra, který podle něj jen svěřil věc Baturynu do rukou Menšikova, a nevydal tak přímý rozkaz vyplnit město. Dokazuje to zprávou,

na práva hetmana donutily Mazepu i jeho okolí přemýšlet o tom, jak v této situaci nebýt loutkou mezi dvěma stranami.“ (Tamtéž, s. 222).

¹¹⁶Tamtéž, s. 222.

¹¹⁷Tamtéž, s. 223.

¹¹⁸„Jak řekl hetman Orlyku [blízký přítel Mazepy, jeho zástupce a později hetman v exilu mezi lety 1708–1742 – pozn. A. K.], tohle všechno dělal proto, aby až přijdou Švédové na Ukrajinu, s námi nepřátelsky nezacházeli a aby ohněm a mečem Ukrajinu nezpustošili.“ (Tamtéž, s. 224)

¹¹⁹Tamtéž, s. 227.

¹²⁰„Ráno 24. října roku 1708 Mazepa naposled viděl Baturyn, který opustil po napínavé noci, která posloužila k řešení situace a přípravě vážných rozhodnutí. Nejdůležitější z nich bylo nepustit moskevské vojsko do hetmanské rezidence.“ (Tamtéž, s. 241).

¹²¹„Osudový krok v životě ukrajinského lidu nebyl ‚osobním‘ dobrodružstvím hetmana, jak píší historici. Mazepu dokonce neopouštěly pochybnosti. Andrej Vojnarovskij, chycený carskou armádou, svědčil během výsledku 25. listopadu 1716 takto: ‚Hetman tehdy přemýšlel, zda má jít ke králi, nebo tento záměr opustit. Plukovníci, především Orlyk, tím už byli rozmrzelí a nabádali ho k tomu, že pokud tak chce učinit, ať tak učiní.‘“ (Tamtéž, s. 241).

která cara informovala o pádu Baturynu až poté, co ruská armáda město dobyla.¹²² Pavlenko se s ukrajinskými historiky shoduje v názoru, že vypálení Baturynu představovalo pro Mazepu obrovský šok a značně ho ovlivnilo v jeho bojeschopnosti. Tato událost ho naprosto zlomila a jakékoli další snahy o navazování mezinárodních spojení již neprojevoval.¹²³ Po pádu města nastala krátká cesta k absolutní porážce. Autor hodnotí, že Švédové prohráli mimo jiné proto, že byli neorganizovaní. Odmítá tedy tvrzení, že za porážku švédského krále mohl Mazepa tím, že nepřivedl tolik kozáků, kolik slíbil.¹²⁴

Pavlenko předpokládá, že i přes pád Baturynu měl Mazepa za to, že se na švédskou stranu přidají zbylí odpůrci Moskvy a carství. V tomto bodě se shoduje s Krupnyckým. Oba se domnívají, že se hetman během svého působení ve švédském táboře snažil v rychlosti navázat kontakty i s dalšími stranami, které chtěly bojovat proti Moskvě. Bylo jich mnoho. Právě v tom vidí oprávněnost Mazepova odchodu od cara.¹²⁵ Navíc přináší nový poznatek, že se Rusko Mazepových kontaktů stále obávalo, a proto začalo jednat se stejnými zeměmi, se kterými jednal hetman.¹²⁶ Podle Pavlenka se snažil ještě radit Karlovi XII. s vojenskými manévry. Král těmto radám naslouchal, přesto však poltavská bitva skončila porážkou Švédska, což uhasilo veškeré Mazepovy naděje. Pavlenko s názory předchozích autorů souhlasí a po poltavské bitvě již další Mazepovy aktivity nerozebírá. Připomíná spíše osudy kozáků než osud jejich velitele.¹²⁷

¹²² „Ambiciózní kníže se chtěl ukázat v tom nejlepší možném světle, že splnil tak snadno carův rozkaz. Je tedy pochopitelné, že skutečnosti o neúspěšných jednáních a pokusech získat město není radno vzpomínat. To vše by jeho pověst poškodilo.“ (Tamtéž, s. 283).

¹²³ „Hetman podle účastníků boje nemohl uvěřit tomu, co slyšel. Nicméně poté, co průzkumníci, které vyslal, potvrdili tuto strašnou zprávu, byl Mazepa ‚velmi nespokojený‘, když to oznamoval králi. Příběhy Menšikovových zvěrstev Mazepu omráčily.“ (Tamtéž, s. 290).

¹²⁴ „Pozice Švédů a Rusů znemožnily mazepistům [následovníci hetmana – pozn. A. K.] schopnost mobilizace. Kozáci, na rozdíl od vojáků a serďjuků, byli doma. Na základě hetmanského rozkazu měla staršina na starost shromáždit je do kampaně. Na přelomu listopadu a prosince [1708 – pozn. A. K.] měli švédsko-ukrajinští spojenci velké plány. V případě, že by byli Rusové za hranicemi hetmanštiny, mohl Mazepa v poklidu sjednotit 30–40 tisíc kozáků do války. Ovšem za přítomnosti mušketýrských a dragounských jednotek to byl vážný problém.“ (Tamtéž, s. 312).

¹²⁵ „Přes to všechno Mazepa upnul veškeré své naděje v roce 1709 na to, že aktivita Karla XII. přiláká do války proti Moskvě Turecko, Krym, donské kozáky a Kalmyky. Prostě všechny ty, kteří se zajímali o svržení cara a oslabení Ruska.“ (Tamtéž, s. 312–313).

¹²⁶ „Ruská diplomacie se rovněž rozhodla jednat, aby bylo nemožné takovou koalici uzavřít. Zastrášili Turecko agresivními plány Karla XII. a nabídli mu řadu ústupků. Na konci donutili tureckou vládu a jí podřízený krymský chanát, aby zaujaly vyčkávací pozici a čekaly na pomoc. I když se krymský chanát chtěl pustit do války s Ruskem, nedostal k tomu souhlas.“ (Tamtéž, s. 313).

¹²⁷ „Další osud čekal spojení. Několik tisíc mazepistů bylo mezi 28. červnem a 4. červencem 1709 nemilosrdně popraveno. Švédští vězni byli svědky rozlámání v kole kozáků účastnících se poltavské bitvy.“ (БАХТЫШ-КАМЕНСКИЙ, Д. Н., *Жизнь Мазепы*, Москва 1834, s. 324).

4.2 Ruský pohled

Dmitrij N. Bantyš-Kamenskij ve své publikaci při popisu počátku severní války podotýká, že si car Petr I. hetmana v období bojů považoval mnohem více než dřív. V roce 1700 byl tedy Mazepa podle autora přítomen v Moskvě u prvních důležitých vojenských rozhodnutí v severní válce a dostávalo se mu podobné úcty jako ostatním generálům ruské armády.¹²⁸ Podle historika si toho hetman nevážil a záhy začal navazovat první kontakty se západními dvory. Rozhodujícím momentem pro něj byla podle Bantyše-Kamenského bitva u Narvy, po které nechtěl jiného spojence než z jeho pohledu silné Švédsko. Spojenectví však zrealizoval až o několik let později, podle autora kolem roku 1708.¹²⁹

Historik také přichází s teorií, že hetman nejdříve navázal spojenectví s Polskem, které mu mělo otevřít cestu ke švédskému králi. Dále podotýká, že car byl s touto skutečností obeznámen, ale považoval ji za pomluvy. Vztah cara Petra k hetmanovi popisuje autor jako velmi složitý. Připouští, že se Petr dopustil na Mazepovi několika křivd, ale rozhodně je nepovažuje za natolik závažné, aby se kvůli nim hetman musel uchýlit ke zradě.¹³⁰ Bantyš-Kamenskij jako jeden z mála autorů také rozebírá vztah Mazepy ke kozáckému a ukrajinskému obyvatelstvu v době severní války. Ten podle jeho názoru nebyl dobrý v době, kdy byl hetman na straně Ruska, které obyvatelstvo Ukrajiny vnímalo jako utlačovatele, ale ani v době přechodu na švédskou stranu, kdy začala podle Bantyše-Kamenského zřejmě ze strachu z ruského cara velká část obyvatelstva považovat hetmana za zrádce.¹³¹

Mazepa měl podle autora jasný plán, a to zavést Karla XII. na Ukrajinu tak, aby car Petr nezjistil příliš brzy, že přešel na švédskou stranu. Podle historika si totiž pravděpodobně uvědomoval, že kdyby přešel i s kozáckými jednotkami ke Švédsku a opustil území Ukrajiny, pak by se zcela jistě chtěl Petr pomstít na ukrajinském obyvatelstvu, čehož se hetman obával. Vyslovuje také, na rozdíl od již analyzovaných ukrajinských autorů, celkem odvážný názor, že hetman švédského krále na území

¹²⁸Tamtéž, s. 18.

¹²⁹„Do té doby byl Mazepa příkladem věrnosti a náklonnosti k carskému trůnu.“ (Tamtéž, s. 43).

¹³⁰„Musíme uznat, že Petr se čas od času na Mazepovi dopustil činu, který hetmana urazil. Ale bylo nezbytné uchýlit se k činu podobnému bezvěrcům, mstít se caru, svému blahorodí, který v něj měl důvěru a přátelství, utěšoval ho ve smutku, daroval mu několik řádů a majetek a další dary, včetně Řádu svatého apoštola Ondřeje a knížete Svaté říše římské?“ (Tamtéž, s. 45).

¹³¹„Malorusové svého vůdce nemilovali. Jako zrádce měl okolo sebe oddané služebníky, ale na svůj národ a vojsko se spolehnout nemohl.“ (Tamtéž, s. 49).

Ukrajiny pozval záměrně, aby Švédsko ochránilo ukrajinská města před ruskými vojsky a on sám se nemusel vzdávat své moci v Baturynu.¹³²

Bantyš-Kamenskij se zabývá podmínkami spojení vcelku podrobně. Podle jeho názoru nebyly pro kozáckého hetmana tak výhodné jako pro švédského krále, a proto vyjadřuje údiv nad tím, co ho přimělo dohodu uzavřít. Podle Bantyše-Kamenského z podmínek vyplývá, že Mazepa se sice stane vládcem na Ukrajině, ale bude podléhat značnému švédskému vlivu.¹³³ I tak se ale hetman cítil jako důvěrný spojenec krále, považoval se za muže, na kterém bylo závislé celé Karlovo tažení na Moskvu. Počítal s tím, že výměnou za materiální podporu Karlova vojska pojede do boje v čele s králem a svým čtyřicetitisícovým vojskem kozáků, které slíbil přivést do spojencova tábora. Že hetman spojence nehledal bezmyšlenkovitě, dokazuje skutečnost, že podobná dohoda jako s Karlem XII. ho pojila také s polským králem, kterému se v případě vítězství zavázal předat ukrajinská území jako daň za ochranu a spojení.¹³⁴

Bantyš-Kamenskij navíc tvrdí, že o Mazepových dohodách se švédsko-polskou stranou nevěděl nikdo, ani jeho nejbližší okolí, což dokazovalo, že chtěl některé kroky podniknout především ve svůj prospěch.¹³⁵ Těsně před přechodem ke Švédsku chtěl získat co nejvíce času, a proto se snažil v carovi vzbudit dojem oddanosti. Historik tvrdí, že tuto strategii hetman používal takřka do úplného konce, tedy než spěšně utekl z Baturynu do švédského tábora.¹³⁶ Autor také dokazuje, že Mazepa postavil kozácké vojsko, které s sebou vzal při odchodu z Baturynu, před hotovou věc. Kozáci si v první chvíli údajně mysleli, že je shromáždil k útoku proti švédskému nepříteli. Skutečnost, že jim až do poslední chvíle zatajil své spojení, podle autora vedla k tomu, že požadovaný počet kozáků do švédského tábora nikdy nepřivedl. Část se po vyplnění hetmanova sídla přidala k ruskému carovi a ti kozáci, kteří přešli do švédského tábora, hetmanovi poslušnost neprokazovali.¹³⁷

¹³² „Mazepa nikdy nebyl ve složitější situaci. Co dělat teď? [Když se schylovalo k oficiální dohodě mezi jím a Švédskem, kdy bylo důležité udržovat cara v názoru, že je mu stále věrný. – pozn. A. K.] Mazepa podle zvyku předstíral nemoc a snažil se dostat švédského krále co nejdříve na území Maloruska.“ (Tamtéž, s. 53).

¹³³ Tamtéž, s. 59.

¹³⁴ „V těchto statích byla zahrnuta také dohoda Mazepy s králem Stanislavem, kdy zrádce slíbil především vrátit celé Malorusko a Smolensk. Stanislav se na oplátku zavázal učinit ho vládnoucím knížetem polockým a vitebským s právy knížete Kurónska.“ (Tamtéž, s. 59).

¹³⁵ Tamtéž, s. 59–60.

¹³⁶ Tamtéž, s. 62.

¹³⁷ „Kozáci si nejdříve mysleli, že jdou proti nepříteli, a to zejména proto, že byli řazeni do bojových formací. Ale k jejich údivu Mazepa pronesl řeč: Přátelé! Stojíme nyní mezi propastmi, které když

Příchod hetmana do švédského tábora popisuje autor jako velkolepý – ani během války si Mazepa neodpustil formální přijetí se všemi poctami.¹³⁸ Přijetí ze strany krále však bylo chladné. Se svými švédskými generály se raději věnoval válce, a proto podle Kamenského nelze o náklonnosti mezi králem a hetmanem zpočátku hovořit. Jak ale autor podotýká, Mazepovo nadšení brzy vystřídal šok ze zničení Baturynu. Autor tvrdí, že v momentě, kdy se Mazepa klaněl švédskému králi, již car Petr dávno věděl, že ho hetman zradil, a proto začal jednat. Jeho prvním krokem bylo zvolení nového hetmana a také již zmíněné vyplenění Mazepova sídelního města. Autor v této věci nezabíhá do detailu, ovšem podotýká, že si car nechal na zničení města a všech připomínek Mazepovy vlády záležet.¹³⁹ Nesouhlasí však s tvrzením, že pád Baturynu připravil hetmana o snahu přivést na svou stranu další kozáky. Dokládá to skutečností, že těsně před finální poltavskou bitvou probíhaly mezi kozáky a novým královým spojencem tajné rozhovory o připojení se ke švédskému táboru.¹⁴⁰ Konečný zisk 8 tisíc kozáků však přinesl švédskému králi jen neúspěch, jelikož se nechal přesvědčit k přímému útoku u Poltavy, když uvěřil, že kozáci znají terén lépe než vojska ruského cara, a proto bude výhoda na jeho straně.¹⁴¹ Přestože se Mazepa do přímé bitvy nikdy nezapojoval, s poltavskými událostmi skončila jeho kariéra i spojenecké aktivity. Bantyš-Kamenskij ironicky dodává, že když se švédský král dal na útěk, byl hetman prvním, kdo mu ukazoval cestu a doprovázel ho.¹⁴²

Nikolaj I. Kostomarov k myšlence Bantyše-Kamenského o oblíbenosti Mazepy u ruského dvora dodává, že hetman se sice těšil velké oblibě a protekci, o to méně mu však bylo nakloněno kozácké obyvatelstvo, které ho spíše než jako ochránce vidělo jako

nemineme a nevybereme si správnou cestu, tak nás pohltí. Do toho dva panovníci bojující proti sobě. Předmětem sváru bude také država uprchlíka. Následovat bude velká událost, která se odehraje přímo v naší zemi, před našima očima. Bouře přichází. Zamysleme se nad sebou. Švédský král, doteď vítězící, drahý, dobývající Evropu, udrží své vítězství a rozbije ruské carství, Poláci nás v čele s královým oblíbencem Leszczyńským spoutají do okovů jako naše předky! A jestli dopustí, aby car byl vítězem, co můžeme čekat, když mě nikdy neuznal vaším velitelem? Přátelé! Ze všech možností vyberme tu nejjednodušší. Já už položil základy pro vaše blaho. Švédský král nás přijal pod svou ochranu. Zbraně tedy vyřeší osud panovníků. Stane se ochráncem naší nezávislosti. Ve Švédsku nenajdeme jen přátele a spojence, ale také ty, kterým jde o naše blaho.“ (Tamtéž, s. 65–66).

¹³⁸ „Stařík [Mazepa – pozn. A. K.] přijížděl ke králi s jiskrami v očích. Doprovázeli ho: obozný, sudí, písař, dva esaulové, několik plukovníků a okolo 1000 kozáků. Před ním nesli znaky kozácké moci – bunčuk i hetmanskou bulavu. Promluvil ke králi latinsky, krátce, ale důrazně, a prosil Veličenstvo přijmout kozáky pod svou ochranu a děkoval Bohu, že se král rozhodl osvobodit Ukrajinu od ruského jha, kterým je vykořisťoval ruský car.“ (Tamtéž, s. 67–68).

¹³⁹ Tamtéž, s. 69–70.

¹⁴⁰ „Ale i přes neúspěchy se zrádce snažil navázat kontakt s košovským atamanem Gorděnkem a opravdu mu bylo předáno velení nad 8 tisíci Záporožci (r. 1709).“ (Tamtéž, s. 72).

¹⁴¹ Tamtéž, s. 73–74.

¹⁴² Tamtéž, s. 75–77.

přisluhovače Moskvy.¹⁴³ Historik dodává, že kozáci dobře odhadli jeho pozici u moskevského dvora a právem projevovali nesouhlas.¹⁴⁴ První Mazepův kontakt se švédským králem autor datuje již do roku 1702, svou hypotézu zasazuje do kontextu historických událostí doby.¹⁴⁵ Švédský král začal postupně ovládat větší území, a car tudíž kladl na Mazepu stále větší vojenské a materiální požadavky.¹⁴⁶ Kostomarov podotýká, že stížnosti kozáků na ruský tlak se ozývaly již během prvních let severní války, na což hetman nijak výrazně nereagoval.¹⁴⁷ Naopak dále využíval náklonnosti Moskvy ve svůj prospěch.¹⁴⁸

Autor se také zaměřuje na vztah hetmana k carovi v období severního konfliktu. Podle jeho názoru byl více než dobrý, což dokazovala jejich vzájemná přízeň a vstřícnost.¹⁴⁹ Kostomarov považuje za stěžejní rok 1705, kdy proběhla nejen Mazepova první samostatná intervence bez vědomí cara, ale začala se také projevovat hetmanova touha navázat spojení s cizími dvory. Tehdy započal soukromý kontakt mezi Mazepou a polskými magnáty. Hetman poprvé překročil hranice svých kompetencí a začal mluvit za cara.¹⁵⁰ S rokem 1705 historik také spojuje navázání kontaktu se švédským dvorem, což odstartovalo dlouhou přípravu na přechod

¹⁴³ „Když se vraceli do Maloruska, kozáci křičeli: A co náš hetman? Do Moskvy si jezdí, dostává milosti, jízdní pluk mu přidělili, ale o nás se nestará, my strádáme. Jestli to takhle půjde dál, tak raději půjdeme sloužit k polskému králi.“ (КОСТОМАРОВ, Н. И., *Мазепа*, Москва 2004, s. 95).

¹⁴⁴ „Sám hetman byl v opravdu velké přízni u cara. Často jezdil do Moskvy, kde se těšil přízni nejen on, ale také ti, za které se přimlouval.“ (Tamtéž, s. 95).

¹⁴⁵ „V roce 1702 se v Polsku udály velké věci. Po porážce saského vojska krále Augusta u Rigy vstoupil Karel XII. na území Rzeczpospolité. Brzy ovládl Varšavu a polští páni se k němu přidávali jeden za druhým.“ (Tamtéž, s. 95).

¹⁴⁶ „Mezitím dal car dne 27. července Mazepovi příkaz poslat kozáky k litevským městům Bychovu a Mohylevu, aby zabránili polským přívržencům Švédska ovládnout tato města.“ (Tamtéž, s. 96).

¹⁴⁷ Kostomarov analyzuje kozáckou účast v severní válce na stranách 95–99.

¹⁴⁸ „V zimě mezi lety 1702 a 1703 hetman znovu pravidelně dojížděl do Moskvy a vracel se s novými carskými dary. Dostal Krupeckou volost' se všemi přilehlými vesnicemi. Darovali mu také sobolí kožešiny, samet, víno a další věci. Polský král mu za jeho zásluhy předal Řád bílé orlice.“ (Tamtéž, s. 96).

¹⁴⁹ „Ve všech předchozích letech se vztah Mazepy s carem nezkřivil ani na chvíli. Car si s hetmanem neustále vyměňoval dary jako s blízkým přítelem. Jeden druhému posílali jen to nejvzácnější. Například Mazepa poslal Petrovi k moskevskému stolu zvěřinu, losy, divoké kozy, z maloruských sadů hrušky, jablka, třešně a semena různých ovocných stromů. Car mu na oplátku posílal dary přírody ze severu, jako například živé ryby z Něvy nebo Ladožského jezera.“ (Tamtéž, s. 102).

¹⁵⁰ „K hetmanovi začali posílat polské pány Lubomirského a Šembeka, aby mu nabídli pomoc svých vojsk ve věci přechodu ruských poddaných na stranu Polska. Hetman se vymluvil na svázanost carským příkazem a odpověděl polským pánům takto: Lidé pod vaší vládou býti nechtějí. Říkají, že je lepší být pod vládou jinověrců než pod vládou Poláků. Respektive lepší být i pod samotným Luciférem než pod vámi. Navíc když ani ne před dvěma lety byly zničeny državy kolem Bugu a Dněstru. Bylo by to těžké, ale kdyby se král August vrátil zpět do Polska a celá Rzeczpospolita by ho jednomyslně přijala, tak by potom jeho carské veličenstvo mohlo najít nějaký způsob, jak by se Pravobřeží vrátilo pod polské orgány.“ (Tamtéž, s. 102–103).

Mazepova vojska do švédského tábora. Přesto hetman nedával carovi jediný důvod, aby ho podezřívál z připravované zrady.¹⁵¹

V rozhodování mezi možnými spojenci byl podle autora tento zrádce opatrný, ale od počátku sledoval vojenské úspěchy Švédska a neúspěchy Ruska,¹⁵² a jelikož byl bystrým pozorovatelem, dobře věděl, že na trvalý přechod do tábora nepřítele je ještě brzy.¹⁵³ Naprosto jedinečným je v Kostomarovově práci tvrzení, že Mazepa nezradil cara kvůli strachu z jeho vlivu na kozáky a Ukrajinu, ale kvůli své vlastní hrdosti, neboť začal žárlit na Menšikova, na kterého během severní války Petr převáděl stále více pravomocí, včetně dozoru nad Ukrajinou.¹⁵⁴ Ve stejnou dobu, kdy se Mazepa dostal do konfliktu s tímto ruským státníkem, podle Kostomarova obdržel z Polska dopis s nabídkou aliance se Švédskem. Podle autora byl hetman již tehdy pro švédské spojenectví plně rozhodnutý.¹⁵⁵ V ten moment zcela otočil a každý vstřícný krok ze strany cara bral jako útok proti sobě. Aby připoutal kozáky na svou stranu, začal navíc úmyslně podporovat obavy ukrajinského obyvatelstva z možné intervence ruské armády.¹⁵⁶

Podle historika nemusel Mazepa na odezvu dlouho čekat. Nespokojenost s ruskými vojsky na Ukrajině se začala plně ozývat v roce 1706, kdy se k hetmanovi dostávalo velké množství stížností na chování ruských pluků v ukrajinských městech.¹⁵⁷ Navíc se k Mazepovi donesly zprávy, že car chystá úplnou reorganizaci kozáků (včetně postu hetmana), nebyl tak již z jeho pohledu důvod, proč se od cara neodvrátit.¹⁵⁸ Podle

¹⁵¹ „Mazepa ve svých listech cara neustále ubezpečoval o své poddanské věrnosti, neochvějně před jakýmkoli pokušením.“ (Tamtéž, s. 105).

¹⁵² „V zimě mezi lety 1705 a 1706 to vypadalo pro Petra a Augusta velmi špatně. Naopak pro Karla a Stanislava.“ (Tamtéž, s. 107).

¹⁵³ „Bylo jasné, že se Mazepa v tomto okamžiku neodvážil ani pomyslet na zradu, protože síla Karla ještě nebyla tak velká, aby loajalita k němu nebyla nebezpečná. A ruská síla ještě neklesla natolik, aby kolem sebe Rusko nešířilo strach z budoucnosti.“ (Tamtéž, s. 109).

¹⁵⁴ „Šlechtická hrdost člověka, který byl v mládí ‚pokojským‘ polského krále a který si zoufal při pomýšlení, že by mohl být pod velením toho, kdo v dětství v Moskvě prodával na ulici koláče. To byl důvod nespokojenosti Mazepy s Menšikovem.“ (Tamtéž, s. 110).

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 111.

¹⁵⁶ „A tak Mazepa řekl: Já dobře vím, že proti nám kují pikle, proti mně a vám všem. Mě udělají knížetem Římské říše, chtějí staršinu rozehnat, naše města pod svou vládu zahrnout, předat je svým správcům a vojvodům, a kdyby se jim kdokoli zprotivil, tak za Volhu je zahrnat a svými lidmi Ukrajinu znovu osídlit.“ (Tamtéž, s. 111).

¹⁵⁷ „Roku 1706, a to především v posledních měsících, se setkáváme s mnoha stížnostmi přicházejícími ze všech koutů hetmanátu. Mazepa psal A. M. Golovinu [ruský vojevůdce – pozn. A. K.]: odevšad ke mně přicházejí stížnosti na škody způsobené velkoruskými vojáky.“ (Tamtéž, s. 113).

¹⁵⁸ „Mazepa v této době ucítil něco velmi špatného, a to možnou ztrátu hetmanství. Navíc tu byla další hrozba. Nové pořádky měly změnit velení. Místo náčelníků vybraných z řad Záporožců měli kozákům velet carští bojáři. A přesně to, jak víme, již nějakou dobu dělalo maloruské obyvatelstvo. Touha cara ale byla jasná. Chtěl připojit hetmanát co nejtěsněji k dalším ruským částem.“ (Tamtéž, s. 115).

Kostomarova nabraly události po roce 1706 rychlý spád. Mazepa byl již plně otevřen jednání mezi Švédskem a jeho spojencem Polskem a nejdůležitější bylo najít správný moment přechodu do švédského tábora. Podle Kostomarova to byl Mazepa, kdo dal první impulz k navázání spojení se Švédskem s jasnými podmínkami přestupu. Nedlouho poté, v roce 1707, Mazepa vyhověl carovi posledním gestem oddanosti, kterým byl podle Kostomarova, stejně jako Bantyše-Kamenského, boj proti povstání Bulavina, pak se však již začal plně věnovat svým zájmům v rámci Švédska.

Zkázu dobrých vztahů mezi Ruskem a hetmanem přinesl rok 1708.¹⁵⁹ Na Mazepu se čím dál častěji donášelo k ruskému dvoru, zmiňována byla i jeho chystaná zrada. Kostomarov však potvrzuje, že car těmto informacím nevěnoval pozornost. Ovšem v okamžiku, kdy zavelel, aby byla kozácká vojska znovu poslána proti Švédsku, tehdy již hetmanově spojenci, Mazepa pochopil, že musí svůj přechod urychlit.¹⁶⁰ Podle Kostomarova to již bylo hotovou věcí, takže bylo jen otázkou času, kdy se tato zpráva donese i carovi.¹⁶¹ Autor se shoduje s tvrzením Bantyše-Kamenského, že Mazepa tajil své plány zrady i před kozáckou staršinou, avšak tvrdí, že těsně před formální dohodou mezi ním a Švédskem již staršina o jeho plánech věděla a podpořila ho.¹⁶² Pro Kostomarova je celková role staršiny ve švédském spojení velmi důležitá, přisuzuje jí velký vliv na hetmana v poslední fázi rozhodování. Tvrdí, že i přesto, že se v hlavních cílech shodovali, stavěla se staršina k Mazepově počínání odmítavě, jelikož ji hetman neinformoval o všech krocích, které v rámci spojení podnikl, například proč chtěl setrvat na Ukrajině a nepřipojit se k vojsku švédského krále rovnou, jak požadovala.¹⁶³

Kostomarov vzápětí dodává, že Mazepa opravdu nesdělil kozáckému vedení veškeré své plány. Staršina si od spojení se Švédskem slibovala samostatnost Ukrajiny, ovšem hetman uzavřel ještě další tajné dohody se samotným švédským

¹⁵⁹Tamtéž, s. 124.

¹⁶⁰„Mazepa, který pomýšlel na zradu a čekal na příležitost objevit se na straně protivníka, se cítil velice nepohodlně, když mu nařídili, aby poslal vojsko proti těm, se kterými právě tajně spolupracoval, a tak se snažil ze všech sil oddálit ten moment, kdy bude muset poslat kozáky na pomoc Polákům, stojícím proti Stanislavu.“ (Tamtéž, s. 126).

¹⁶¹„Mazepa na nějaký čas přerušil své kontakty s nepřáteli, zhruba z první poloviny roku 1708 nemáme žádné zprávy. Není divu. Hetman byl nespokojený s těmi, se kterými vedl své tajné rozhovory, protože v Polsku už se dávno rozšířily zvěsti o jeho přechodu ke Švédsku.“ (Tamtéž, s. 150).

¹⁶²„Mazepa na jedné straně dostal od Golovina a samotného cara potvrzení, že pomlouvačům, kteří ke dvoru přinášeli pomluvy, se věřit nebude. A na druhé si všiml, že mezi staršinou panuje taková nálada, která by naopak jeho plány podporovala.“ (Tamtéž, s. 150).

¹⁶³„Hetman se staršinou dospěli do bodu, kdy na něj staršina promluvila takovým tónem, jako kdyby se na hetmana zlobila, že se podle její vůle nepřipojil ke švédskému králi.“ (Tamtéž, s. 159).

a polským králem. Jednalo se především o poválečné rozdělení území a moci na Ukrajině. Kostomarov ve své analýze švédsko-polsko-ukrajinských dohod přichází s tvrzením, že hetman uzavřel tajné podmínky, které mimo jiné obsahovaly plné předání ukrajinských zemí do rukou Polska a Švédska, a dokonce přivedení pravoslavných obyvatel na katolickou víru.¹⁶⁴ Po těchto dohodách se Mazepa podle Kostomarova začal věnovat přípravám na příchod švédských vojsk na Ukrajinu, ale stále ještě předstíral oddanost carovi.¹⁶⁵ V momentě, kdy se blížil střet obou protivníků, se podle autora plně projevila hetmanova zrádná povaha. Musel totiž tušit, kudy se budou ubírat kroky švédského vojska, a díky uzavřeným dohodám dobře věděl, že až švédský král dorazí s vojsky na Ukrajinu, čeká z jeho strany materiální podporu.

Samotný Mazepův odchod z Baturynu popisuje Kostomarov jako náhlý nápad mimo jiné z důvodu plánované návštěvy nenáviděného Menšikova v jeho sídelním městě. Hetman rozdal rozkazy kozákům, které ve městě zanechal, a Baturyn opustil.¹⁶⁶ Vzal s sebou jen malou část osobního doprovodu a staršiny, rozhodně tedy ne tolik kozáků, kolik slíbil, že do švédského tábora přivede.¹⁶⁷ Kostomarov tvrdí, že král Mazepovi zcela nedůvěřoval ani poté, co hetman dorazil do jeho tábora, což jej muselo překvapit, jelikož očekával, že se stane královou pravou rukou. Historik se zpočátku ke vztahu hetmana ke králi nevyjadřuje, nicméně za přátelský ho nepovažuje.¹⁶⁸ Každopádně uznává, že si Mazepa získal krále velmi brzy, tak jako všechny předešlé panovníky, s nimiž přišel do styku, a proto mu král začal po čase naslouchat.¹⁶⁹

¹⁶⁴Tamtéž, s. 150–152.

¹⁶⁵„Mezitím Mazepa, popohánějící svého tajného spojence, předstíral, že je stále ještě věrný služebník cara Petra, dělal všechna opatření k případnému odražení švédských vojsk, kdyby přišla na Ukrajinu.“ (Tamtéž, s. 154).

¹⁶⁶Tamtéž, s. 161.

¹⁶⁷„Já – řekl Mazepa – mnohokrát jsem se snažil odradit cara od všech záměrů směřujících proti maloruskému národu. Ale nikdy z toho nevzešlo nic dobrého: jen já sám jsem schytl jeho zlobu a hněv, a nenašel jsem tedy jiný způsob, jak se zachránit, než se otočit k velkorysému švédskému králi. On se zavázal respektovat naše práva a svobody a chránit je proti všem, kteří do nich chtějí zasahovat. Bratři! Přišla naše chvíle; nepropáštěte šanci; pomstíme se Moskalům za jejich dlouhodobé násilí nad námi, za všechny krutosti a nespravedlnost, ochraňme naši svobodu a kozácká práva od jejich útaku! Když nastal čas svrhnout ze sebe jejich jařmo a udělat naši Ukrajinu zemí svobodnou a na nikom závislou. Zde je naše budoucnost, a tak žádám všechny. My, bratři, dosáhneme tohoto cíle s odvahou a s pomocí švédského krále, který nabízí pomoc v boji proti Moskvanům společně se Švédy.“ Řeč hetmana byla pronesena bez odpovědi. Každý, kdo slyšel jeho slova, věděl, že se hetmanovi neodporuje.“ (Tamtéž, s. 162).

¹⁶⁸„Švédský král, když se doslechl o možném spojení, se v první moment neradoval. Řekl: Mám takové zkušenosti s kozáky, že jsou dobří v nahánění nepřítele, ale celkově během války se na ně nedá spolehnout.“ (Tamtéž, s. 123).

¹⁶⁹„Tak probíhalo přijetí hetmana švédským králem až do poledne. Švédové zahledněně sledovali Mazepu a poslouchali jeho řeč. Podle sekretáře Karla XII. před nimi stál stařík 66 let, středního věku, pohublý, bez brady, zato s vousy po polském stylu. Celkově byl vážný, místy se projevila jeho veselá a živá

Car se o Mazepově zradě dověděl od Menšikova v době, kdy již hetman působil ve švédském táboře, a začal urychleně jednat.¹⁷⁰ Kromě toho, že vybral nového kandidáta na hetmanský post, nechal vyplnit Baturyn.¹⁷¹ Kostomarovův názor na pocity hetmana z vypálení jeho sídelního města se takřka shoduje s názory Bantyše-Kamenského. Kostomarov však dodává, že větší účinek než na samotného hetmana mělo vypálení na řadové kozáky, jak na Ukrajině, tak ve švédském vojsku. Petr I. podle autora dosáhl přesně toho, co potřeboval – kozáci, které Mazepa zanechal na Ukrajině, začali na hetmana pohlížet jako na zrádce, který je opustil.¹⁷² Poltavská bitva pak byla již jen zakončením nešťastné Mazepovy snahy o vlastní mezinárodní vztahy. Historik popisuje bitvu jako triumf ruského cara a Mazepovi nepřisuzuje závažnější roli, neboť mu od „stáří a starostí ubývalo sil každý den“¹⁷³.

Podle Tatjany Tairovy-Jakovlevy byly hlavním důvodem přechodu Mazepy ke Švédsku reformy Petra I. v roce 1707, neboť zavazovaly hetmanát poskytovat materiální zásoby a vojáky pro potřeby severní války na úkor kozáků a ukrajinského obyvatelstva. Právě tyto reformy byly podle autorky vrcholem již tak vyhroceného konfliktu mezi hetmanem a carem.¹⁷⁴ V období chystaného spojení s Karlem XII. vznikl údajně největší počet legend a polopravd o Mazepově motivaci ke zradě ruského cara, sama autorka však považuje spojení se Švédskem za pochopitelné, jelikož neexistovala jiná možnost, jak zachránit Ukrajinu před útlakem moskevské politiky, než se od cara odtrhnout a snažit se prosadit ukrajinskou autonomii u jiného spojence.¹⁷⁵ Hetman se podle autorky nacházel v „krajně dramatické situaci“,¹⁷⁶ která vyústila ve spojení se švédským králem. I přesto všechno však Mazepa zůstával oddaným

povaha. Trefně žertoval a bavil posluchače. V jeho řeči byl takt a umění. Bylo vidět, že je to člověk vzdělaný, skvěle ovládal latinský jazyk. Králi se rychle zalíbil a byl pozván ke královskému stolu společně se svými nejbližšími osobami z řad staršiny.“ (Tamtéž, s. 163).

¹⁷⁰ „Mezitím, v neděli 24. října, Menšikov, jak slíbil, vyrazil navštívit hetmana. Již příjíždějící potkal plukovníka Aněnkova jedoucího k němu. Ten podal Menšikovovi list od Mazepy a zvěstoval, že Mazepa přijel do Baturynu. Menšikov už tedy nemusel jet do Borzny, a tak spěšně řekl Aněnkovi: Ihned dej vědět hetmanovi, že za ním jedu. Vzápětí přijíždí kyjevský gubernátor, kníže Dm. Mich. Golicyn, jemuž byl svěřen úkol udržovat mezi ukrajinským lidem klid a mír, a oba pojali podezření, že se stalo něco nedobrého: nikdo z nich si však nedovolil hetmana z něčeho obvinít.“ (Tamtéž, s. 163.)

¹⁷¹ Tamtéž, s. 165–167.

¹⁷² Tamtéž, s. 169–170.

¹⁷³ Tamtéž, s. 197.

¹⁷⁴ „Konfiskace potravin, neustálé nároky na vozíky a koně a další dodatečné daně vyvolaly masové protesty proti hetmanovi, ovládajícímu moc v ukrajinském hetmanství, a vedly k vážné opozici.“ (ТАИРОВА-ЯКОВЛЕВА, Т. Г., *Иван Мазепа и Российская империя: История предательства*, Москва 2011, s. 315).

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 337.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 337.

plnítelem carovy vůle. Tairova-Jakovleva rovněž odmítá tvrzení, že Mazepa navázal styky se švédským králem již dávno, a poukazuje na fakt, že ještě roku 1708 nejsou o tajných dohodách mezi hetmanem a Švédskem žádné důkazy.¹⁷⁷

Vztah Petra k hetmanovi během severní války nazývá autorka alespoň z pohledu cara důvěrným, dokonce se i poměrně chápavě staví k jeho reformám a tlaku na kozáky. Souhlasí sice s Mazepovým odchodem od cara, ale tvrdí, že Petrovy kroky mohly být zčásti zaviněny také zoufalou situací, ve které se na počátku severní války nacházel.¹⁷⁸ To ale nic neměnilo na faktu, že s poskytnutými kozáckými silami nebyl spokojen a ze svého neúspěchu zčásti vinil Mazepu a ukrajinské jednotky. A to, jak autorka zdůrazňuje, Mazepův vztah k Petrovi nezlepšovalo.¹⁷⁹ Pomyslným vrcholem hetmanovy trpělivosti bylo, když se k němu, podle Tairovy-Jakovlevy, donesla zpráva, že car mu chce udělit několik bezvýznamných titulů a zároveň ho připravit o hetmanský post a dosadit vlastního kandidáta.¹⁸⁰ Předtím, než Mazepa začal naplno jednat se švédskou stranou, byla staršina ve věci odvrácení se od cara a nalezení jiného spojence daleko radikálnější než samotný hetman.¹⁸¹ Ten však s rozhodnutím vybrat si švédskou stranu otálel. Ruský car v něm dle autorky stejně jako v ruském a ukrajinském obyvatelstvu vzbudil dojem, že Švédsko si chce podmanit celou Evropu, včetně Ruska a Ukrajiny, které chce dokonce zničit. Bylo tedy logické, že se Mazepa obával navázání kontaktu se švédským králem, jelikož si nebyl jistý, jak panovník, který jej znal jako carova přítele a oddaného poddaného, zareaguje.¹⁸²

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 337.

¹⁷⁸ „Zahraničně-politická pozice Petra byla také velmi složitá – neúspěšná kampaň severní války a rezignace spojence, polského krále Augusta, a polské spojení se Švédskem, povstání donských kozáků v čele s K. Bulavinem.“ (Tamtéž, s. 337).

¹⁷⁹ „Těžká služba na frontách severní války si vybrala svou daň. Vedla mimo jiné k tomu, že se kozáci postupně z bitev rozprchli. Uteklo jich více než 5000 od Vojnarovského [synovec a důvěrník Ivana Mazepy a kozácký esaul mezi lety 1701–1709 – pozn. A. K.]. To zavedlo Petrovi pádný důvod psát Mazepovi, jak jsou kozácké pluky ‚nekompletní‘ a krom ‚ubohosti‘ žádné jiné ‚dobro‘ nepřinášejí, a jelikož nemají plat, chtějí pouze rabovat a s ní (kořistí) se vracet domů.“ (ТАИРОВА-ЯКОВЛЕВА, Т. Г., *Mazepa*, Москва 2007, s. 193).

¹⁸⁰ „Přečetl si zprávu a pravil Orlykovi: Víím, co si myslí o Vás [o staršině – pozn. T. J.] a o mně. Chtějí mě uchválnit titulem knížete Říše římské a zároveň mi vzít hetmanství, veškerou staršinu rozpustit, města převést pod svou správu a předat je gubernátorům. A když budu protestovat, tak nás vyženou a svými lidmi Ukrajinu znovu zaplní.“ (Tamtéž, s. 194).

¹⁸¹ „Na rozdíl od zdrženlivého Mazepy reagovali plukovníci na zprávy velmi emocionálně. Orlyk popisoval, že po získání důkazu o přípravě těchto ‚kampaní‘ byli plukovníci a staršina tak uraženi a podrážděni, že o ničem jiném nemohli mluvit.“ (Tamtéž, s. 194).

¹⁸² „Kromě toho všude zavládla a šířila se stejná panika před hrozbou švédské nadvlády.“ (Tamtéž, s. 195).

Podle Tairovy-Jakovlevy nastal zlom v Mazepově myšlení roku 1707.¹⁸³ Na konci tohoto roku se k němu donesla zpráva, že švédský král postupuje k ukrajinským hranicím a předpokládá, že hetman nebude klást švédským jednotkám odpor. Autorka si netroufá přímo odhadnout, z čeho tak král usuzoval, ale domnívá se, že to byla kombinace více aspektů. Jako nejpádňější argument však uvádí dopis polského krále Leszyńského, který jako spojenec Švédska apeloval na Mazepu ve smyslu znovuoobnovení polských kontaktů, které hetman navázal v době své služby u polského dvora a které nejspíš udržoval po celou dobu.¹⁸⁴ Autorka vyvrací, že by Mazepa na tuto nabídku tiché nečinnosti okamžitě kývl, naopak si je z analýzy jeho korespondence s pobočníky jistá, že dlouho váhal, zda tuto komunikaci utajit, nebo předložit carovi.¹⁸⁵ Tairova-Jakovleva podotýká, že po této události se vše urychlilo.

Historička, na rozdíl od Bantyše-Kamenského, vylučuje, že dohoda se švédským králem byla oficiální. Podle ní neexistuje nikde materiál dokazující, že by Mazepa v období před poltavskou bitvou uzavřel s Karlem XII. oficiální smlouvu o spojení. Podle autorky tato domluva sice existovala, ale byla podepsána až roku 1709, mimo jiné v době, kdy si byl Mazepa jist, že svůj vztah s carem již neurovná. Tairova-Jakovleva je tedy zcela přesvědčena, že celá švédská akce nebyla předem plánovaná.¹⁸⁶ Připomíná zoufalost Mazepovy situace těsně před poltavskou bitvou a rozhodně vyvrací, že by byl se švédským králem blízký spojenec. Hetman prý velmi trpěl tím, že ho svým jednáním car zradil, a dalšího blízkého člověka, kromě několika jedinců z vlastních řad, okolo sebe neměl.¹⁸⁷

Tairova-Jakovleva dále uvádí, že Mazepa se při přechodu ke Švédům rozhodně necítil jako zrádce.¹⁸⁸ Navíc podotýká, že se přechodem připravil o všechno bohatství, majetek a tituly, které mu byly uděleny ruským carem, což podle autorky dostatečně svědčí o tom, že nepřešel na švédskou stranu kvůli vlastnímu prospěchu.¹⁸⁹ Autorka věnuje velkou pozornost na rozdíl od většiny analyzovaných autorů přijetí Mazepy do švédského tábora, jež podle ní nebylo příliš vřelé. Švédský král vystupoval vůči

¹⁸³Tamtéž, s. 195.

¹⁸⁴Tamtéž, s. 196.

¹⁸⁵Tamtéž, s. 196.

¹⁸⁶„Na začátek je potřeba připomenout fakt, že žádná oficiální dohoda mezi Karlem a Mazepou neexistovala, maximálně v roce 1709, kdy byla uzavřena již čistě formální smlouva.“ (Tamtéž, s. 218).

¹⁸⁷Tamtéž, s. 218.

¹⁸⁸Tamtéž, s. 219.

¹⁸⁹Tamtéž, s. 219.

hetmanovi velmi arogantně a jednal s ním jako s poddaným.¹⁹⁰ S dalšími autory se ovšem Tairova-Jakovleva shoduje v tom, že velkou ranou pro Mazepu byla tvrdá reakce Ruska, tedy vyplenění Baturynu. Během tohoto útoku se ruská vláda snažila pošpinit Mazepovo jméno a očernit ho před kozáky, kterým nařídil zůstat v hetmanském sídle s cílem usnadnit průchod ruských jednotek.¹⁹¹ Jak autorka připouští, po dobytí Baturynu byl všem pokusům o jakoukoli koncepci Mazepovy zahraniční politiky konec. Hetman dobře věděl, že ukrajinské území se střetu obou armád nevyhne, a tak mohl bez větších zásahů pouze přihlížet, jak spor mezi oběma panovníky dopadne.

Otázku, proč se k Mazepovi přidalo tak málo kozáků, se snaží Tairova-Jakovleva rovněž analyzovat, ale vyvrací, že by se kozáci odvrátili od hetmana z důvodu nesouhlasu s jeho přechodem ke Švédům. Mohla za to spíše velmi důkladná ruská propaganda, která pomocí vojska a zastrašování prakticky znemožnila kozákům přidat se na stranu hetmana. Navíc i pro kozácké obyvatelstvo bylo vypálení jejich základny naprosto šokující. Carská vláda tímto krokem dosáhla přesně toho, čeho chtěla, zastrašila obyvatelstvo a znemožnila mu tak přechod do švédského tábora.¹⁹² Pomyslnou tečkou za Mazepovou kariérou byla anathéma, kterou autorka jako jedna z mála analyzovaných autorů zmiňuje. Podle ní však hetman stále ještě neztrácel naději na konečné vítězství a pomocí nového spojence začal hledat východisko z této situace. To však bylo o to těžší, že Petr na svou stranu postupně přetahoval takřka všechny, kteří ještě stáli při Mazepovi.¹⁹³ Jeho vliv na průběh poltavské bitvy je tak podle autorky minimální.

Alexej G. Škvarov pokračuje v kritice Mazepy mírnějším tónem. V hlavních údajích se shoduje s předchozími ruskými autory, větší pozornost však věnuje tomu, proč se hetmanovi nepodařilo dosáhnout vytyčených cílů, tedy osvobození Ukrajiny od útlaču a získání moci nad ukrajinským územím. Autor si hned na počátku klade otázku, proč se za Mazepu nepostavilo tolik kozáků, kolik si sliboval. Důvodů uvádí hned několik. Kromě stále většího tlaku Ruska na poskytování kozáckých jednotek pro boj v severní válce a Mazepovy blízkosti k ruskému dvoru považuje za stěžejní také

¹⁹⁰Tamtéž, s. 221.

¹⁹¹„Bezpochyby nejsilnějším krokem ruské vlády se stalo napadení Baturynu Menšikovem s oddílem ruských vojsk. Mazepa nechal ve svém milovaném městě 8000 lidí, 100 děl, velkou zásobu střelného prachu, potravin a dalších zásob.“ (Tamtéž, s. 222).

¹⁹²Tamtéž, s. 224.

¹⁹³„A co v této chvíli prožíval Mazepa? Fakta dokazují, že se nevzdával a hledal cestu z této složité situace. Ale přes to všechno věděl, že se odehrála neskutečná katastrofa. Jeho mnoholetá služba carovi se právě teď obrátila proti němu.“ (Tamtéž, s. 226).

hetmanovy osobní vztahy, které se jak ukrajinskému obyvatelstvu, tak kozákům zdály nepatřičné.¹⁹⁴ V době, kdy byly Mazepovi vyčítány právě tyto skutečnosti, se hetman začal poohlížet po jiném spojenci, který by ho nejen vymanil z poddanství cara, ale zajistil mu také podle historika absolutní moc na ukrajinském území. Škvarov datuje první kontakt se švédským králem na přelom roku 1708 a 1709. Tím tedy podkládá svůj názor, že celkové vyjednání spojení a přechod Mazepy s částí kozáckého vojska do švédského tábora bylo spěšné. Vypočítává, že kolem Mazepy se během přechodu ke Švédsku pohybovalo kolem dvou tisíc kozáků, plus velmi malá část staršiny.¹⁹⁵ Tento počet však poklesl vlivem tzv. „baturynské řeže“.¹⁹⁶

Škvarov dále přistupuje kriticky k názorům již analyzovaných ukrajinských autorů, kteří popisují napadení města jako soudobou genocidu. Podle historika mýtus o vyplnění města šířili především přívrženci Mazepy, kteří se na pokyn starého hetmana snažili pozvednout poslední vlnu odporu k carovi.¹⁹⁷ Nebylo to však jednoduché, jelikož se mezi kozáky šířil strach z pomsty ruského cara. Navíc pojali podezření, že hetman, který dával kozácké pluky carovi k dispozici k řešení nejen mezinárodních, ale i vnitrostátních záležitostí (povstání Bulavina), je využil jen jako prostředek k vlastnímu tichému přechodu ke Švédsku.¹⁹⁸ I přesto Mazepa na kozáky tlačil a využíval k tomu příklad povstání donských kozáků, na němž chtěl ukázat, že pokud se ze strachu podvolí carovi, pak již nikdy nebudou moci snít o nezávislosti.¹⁹⁹

Okolnostmi přechodu Mazepy do švédského tábora a následným vyplněním Baturynu se Škvarov nezabývá tolik jako samotnou poltavskou bitvou. Podle autora byla tato bitva jedním z rozhodujících momentů tohoto vojensko-politického konfliktu.²⁰⁰ Mazepovu roli v bitvě již nezmiňuje, věnuje se popisu konfliktu z pohledu ruských a švédských vojsk.²⁰¹ Ta švédská utrpěla drtivou porážku a Mazepův sen o nezávislosti Ukrajiny a absolutní moci nad tímto územím tak skončil.

¹⁹⁴ ПИКВАНОВ, А. Г., *Казачество эпохи Петра Великого: Конец вольностям казачьим*, Санкт-Петербург 2012, s. 88.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 93.

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 93.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 94.

¹⁹⁸ „Hetmanští kozáci byli velmi dobře seznámeni s tím, co je čeká v případě povstání nebo zrady, a také pochopili, že carské pluky s nimi nebudou mít slitování.“ (Tamtéž, s. 94).

¹⁹⁹ „Účast kozáků při potlačení vzpoury jejich bratrů – donských kozáků – měla ukázat, že jinou možnost, než se přidat k Mazepovi, nemají a brutalita carských pluků jim dokazovala, že pokud se jako jeden muž nepřidají ke svému hetmanovi v boji za nezávislost Ukrajiny, kterou přinášeli Švédové, zle skončí.“ (Tamtéž, s. 94–95).

²⁰⁰ Tamtéž, s. 176.

²⁰¹ Tamtéž, s. 194.

4.3 Západní pohled

Odvrácení Mazepy od ruského cara a následné uzavření spojení se Švédskem bylo podle Clarence A. Manninga logickým vyústěním situace, ve které se hetman nacházel na počátku 18. století. I když si byl vědom úspěchů švédského krále, nerozhodl se podle autora pro toto spojení okamžitě, ale až po audienci na carském dvoře, která proběhla roku 1705. Během ní si Mazepa uvědomil stále sílící postavení švédského krále Karla XII., jehož vojska porazila ruskou armádu u Narvy. Manning nepochybuje, že právě během této návštěvy začal Ivan Mazepa přemýšlet, jak se vymanit z carova poddanství. Přestože autor nazývá hetmana jediným „silným kapitánem u kormidla“²⁰², tedy hybatelem kozáků, podotýká také, že neopomenutelným faktorem, který ovlivnil hetmanovo rozhodování, na kterou stranu se přidat, bylo jeho stáří. Doby, kdy si mohl dovolit riskovat jako vyslanec nebo jako hetman s carem coby spojencem, byly již pryč. Nyní se musel rozhodnout sám. Dobře si uvědomoval, že každý nesprávný krok se může stát tím posledním.²⁰³ Ve volbě mezi polským a švédským spojenectvím nakonec rozhodla neoblíbenost Poláků v řadách kozáctva (zejména na Pravobřeží), které si byl Mazepa podle Manninga dobře vědom. Důležitou roli také sehrála síla švédského spojence a dobré podmínky tohoto svazku. Historik shledává Mazepovo jednání jako logické i z dalších důvodů. Hetman si totiž jistě uvědomoval, že jeho dobrý vztah s carem Petrem mu nepřinesl žádné sympatie carových rádců, kteří v panovníkovi stále vzbuzovali obavy, že kozáci jsou příliš blízko stepi, tedy Tatarům, a že ponechání jim volnosti může do budoucna Rusko ohrozit.²⁰⁴ Vztah cara Petra a hetmana Mazepy popisuje Manning jako důvěrný, připouští však, že se Mazepův postoj k carovi od počátku severní války měnil. Petr v té době totiž začal omezovat nejen kozáky, ale i pravomoc hetmana. Zároveň však autor vyvrací, že by Mazepa byl pouze nečinným carovým nástrojem. Od doby, kdy byl zvolen do hetmanského úřadu, měl své tajné vyslance nejen u carského dvora, ale díky svému předchozímu působení v zahraničních službách pravděpodobně i na dalších místech.²⁰⁵ Manning rovněž vyzdvihuje událost, která na hetmana vrhá stín prospěchářství. Jednalo

²⁰²MANNING, C. A., *Hetman of Ukraine: Ivan Mazepa*, New York 1957, s. 140.

²⁰³„Přišel moment, kdy se hetman musel rychle a efektivně rozhodnout. Konečně bude muset odhodit masku, nebo se veškeré jeho plány zkazí. Když se bude rozmýšlet dlouho, tak propásne ten správný moment a ta šance už se nikdy nevrátí. A přesně v tom byla Mazepova slabost. Dokázal být rezolutní a odhodlaný, ale jeho stáří a jeho léty zažitá zvyky mu odebraly schopnost riskovat. Chtěl mít jednoduše pevnou půdu pod nohama, než se rozhodne.“ (Tamtéž, s. 161).

²⁰⁴Tamtéž, s. 134.

²⁰⁵Tamtéž, s. 134.

se o jeho připojení k ruským jednotkám ve snaze potlačit rebelii donského atamana Bulavina.²⁰⁶

Z toho Manning vyvozuje, že si Mazepa byl čím dál tím více jist svým přechodem od cara k jinému spojenci a účelně se snažil v Petrovi vzbudit dojem loajality, aby získal čas se na tento přechod připravit. Jeho vypočítavost autor dále dokládá tvrzením, že nechtěl najít spojence bezmyšlenkovitě, ale rozhodoval se mezi několika stranami a variantami, včetně varianty hrát tzv. dvojí hru, tedy být loajální jak k Petrovi, tak ke švédské straně. Tato skutečnost podle Manninga dokazuje, že Mazepovi nešlo o ukrajinskou autonomii, ale spíše o udržení a posílení vlastního postavení.

Za rozhodující okamžik, kdy si hetman vybral za konečného spojence Švédsko a začala tak tajná jednání mezi ním a Karlem XII., považuje autor rok 1707. Mazepa si uvědomoval, že král je připravený na útok proti Petrovi, a čekal na správný čas, aby odhodil „masku loajality“²⁰⁷. Zatím však otálel. Hrozilo totiž, že se Karlovi nepodaří přiblížit se Ukrajině natolik, aby se Mazepa mohl připojit k jeho jednotkám a navázat spojenectví. V případě nezdařeného spojení se Švédskem by tak Mazepa zcela jistě zůstal na straně Moskvy. Finální dohoda byla podle Manninga uzavřena roku 1708. Švédský král nabídl svému novému spojenci nejen zachování jeho hetmanského postu, ale také ochranu Ukrajiny před Ruskem a její plnou nezávislost na ruském carovi. Nedlouho poté však Mazepu Karel XII. svým jednáním překvapil. Ukrajinský hetman totiž doufal, že jakmile bude dohoda se Švédskem oficiální, stane se pravou rukou krále a bude mu radit v dalších válečných krocích. To se však nestalo. Z toho lze usuzovat, že vztah Mazepy a Karla nikdy nebyl tak důvěrný jako vztah hetmana s carem a že král sice bral Mazepu jako spojence, ovšem zároveň také jako poddaného, který musí přijmout všechna králova budoucí válečná rozhodnutí. Největším zklamáním bylo pro Mazepu podle Manninga především to, že Karel XII. přešel se svou armádou na území Ukrajiny. Hetman se tak přirozeně bál, že na ukrajinském území dojde ke střetu obou armád.²⁰⁸ Nespokojen byl i s dalšími Karlovými kroky, a proto začal

²⁰⁶ „S jistotou lze říci, že se tato událost s donským kozákem Bulavinem odehrála roku 1707 v době, kdy donští obsadili Astrachaň. Petr poslal pro Mazepovy kozáky a hetman se bez váhání připojil k jeho tažení proti donským kozákům.“ (Tamtéž, s. 142).

²⁰⁷ Tamtéž, s. 159.

²⁰⁸ „Proč vlastně přesně Karel vstoupil i přes dohodu na ukrajinské území? Dostal snad pozvání od samotného Mazepy, nebo chtěl dokázat Rusku svou nebojácnost? Odpověď na tyto otázky není snadné, jedno je však jisté. Tímto krokem Mazepu nepříjemně překvapil.“ (Tamtéž, s. 169).

pochybovat o svém rozhodnutí odvrátit se od Ruska.²⁰⁹ Bylo však už pozdě. Car byl již dávno obeznámen s jeho zradou, a proto bylo nemyslitelné, aby se Mazepa vrátil zpět k ruskému dvoru. Jak se blížila rozhodující bitva, umocňovala se hetmanova nedůvěra ve švédského spojence. Poslední kapku pro něj však podle Manninga nepředstavovala poltavská bitva, nýbrž vyplenění Baturynu.

Ztráta sídla zasáhla nejen Mazepu, ale také švédskou armádu a především kozáky, kteří přešli s Mazepou na švédskou stranu.²¹⁰ Manning se domnívá, že car chtěl dosáhnout toho, aby si hetman uvědomil, že jeho moc je plně v rukou ruského cara a že pokud se od hetmana Rusko odvrátí, pak veškerá moc zmizí. Mazepa po ztrátě Baturynu přišel o všechno odhodlání dál bojovat a pravděpodobně již ani příliš nedoufal v královo vítězství. Této Mazepovy bezmoci využil ruský car a snažil se proti němu poštvat zbylé ukrajinské a kozácké obyvatelstvo. Jeho cílem bylo zajistit si další spojence proti Švédsku.²¹¹ Poltavská bitva Mazepu pouze utvrdila v přesvědčení, že jeho role vůdce a zachránce Ukrajiny, jak se sám rád nazýval, je u konce. Ani Manning již hetmanovi nevěnuje během popisu událostí poltavské bitvy zvláštní pozornost, jelikož se domnívá, že mohl v této bitvě již jen přihlížet porážce švédského krále.²¹²

Odlišně vidí události Robert K. Massie, který na rozdíl od Manninga tvrdí, že pro spojení se Švédskem se hetman dlouho nerozmýšlel. Rozhodnutý byl okamžitě. Jedním z důvodů bylo, že nejen v Mazepovi, ale i v ostatních evropských panovnících vzbuzovalo údiv zpočátku úspěšné tažení švédského krále Evropou, a to navzdory jeho věku, na který Massie často upozorňuje. Švédskou armádu nazývá autor až do doby aliance s Mazepou jako „ostřílenou a neporaženou“²¹³. Spojení právě s Karlem XII. zpočátku představovalo podle historika od hetmana více než uvážený a dobrý tah, jelikož Švédsko mělo na poli evropské politiky velké plány. I soudobí vyslanci přinášeli k Mazepovi informace, které ukazovaly Karlovu moc, a tudíž hetmanovu šanci vymanit se z ruského vlivu.²¹⁴ Massie datuje Mazepovu švédskou

²⁰⁹ „Mazepa vstup Karla na území Ukrajiny tvrdě odsoudil. Neudělal však nic. Jediné, co učinil, bylo prohlášení ke svým věrným, že švédský král je ďábel, který je uvrhl do spárů Ruska. Překvapivé prohlášení od někoho, kdo se roky snažil o alianci se Švédskem.“ (Tamtéž, s. 170).

²¹⁰ Tamtéž, s. 190.

²¹¹ „Menšikov zaslal zprávu carovi o zradě Mazepy a podotknul, že ji mohou využít jako dobrou strategii pro to, aby car označil Mazepu za ďábla a nepřítele Ukrajiny.“ (Tamtéž, s. 181).

²¹² „Bitva Ukrajinu zničila. A zničila i všechny Mazepovy naděje. Pryč byla síla kozáků. Sen navrátit zemi tam, kde byla za Bohdana Chmelnyckého, se rozplynul a Petr byl v pozici, kdy si mohl dělat se zemí cokoli. Mazepa sice sledoval průběh bitvy, ale nijak se nezapojil. Byl to starý nemocný muž, jehož poslední zbytky energie vzala prohraná bitva o ukrajinskou nezávislost.“ (Tamtéž, s. 205).

²¹³ MASSIE, R. K., *Petr Veliký: život a svět*, Praha 2006, s. 388.

²¹⁴ Tamtéž, s. 388–389.

alianci, stejně jako Manning, do roku 1708 a upozorňuje na fakt, že pro vedení úspěšného spojení se Švédskem musel hetman zapojit veškeré své diplomatické dovednosti a dosavadní zkušenosti a hlavně, a to autor zdůrazňuje, si musel poradit s královou složitou povahou.²¹⁵ Podle Massieho byl Mazepa definitivně rozhodnut vymanit se z carského vlivu a přejít na stranu Švédů. Na rozdíl od Manninga však Massie nepředkládá přesná data a důvody, které hetmana vedly k rozhodnutí zradit Rusko, avšak odmítá Manningovo tvrzení, že Mazepa se tento radikální krok bál udělat a byl nerozhodný. Naopak se domnívá, že jeho rozhodnost potvrzuje fakt, že i když Rusko označovalo krále Karla za „fanatika a blázna“²¹⁶, ani to hetmana neodradilo. Již od počátku se mu líbil Karlův radikální postoj, který mimo jiné požadoval, aby se Petr po porážce švédskou armádou vzdal trůnu.

Co vzbudilo v hetmanovi takovou nenávist vůči carovi, Massie pouze odhaduje. Jako nejpravděpodobnější důvod uvádí nejen carovo omezování kozáků a jejich práv, ale také jeho zásahy do hetmanské moci, což Mazepa, který se viděl jako neomezený vládce Ukrajiny, údajně těžce nesl. Massie tedy hodnotí Mazepu mnohem přísněji, za prospěcháře ho, na rozdíl od Manninga, označuje již od samého začátku. Podle autora byly švédské tajné rozhovory pro Mazepu úspěšné i proto, že samotný Karel XII. v něm viděl výhodného spojence. Autor je zcela přesvědčený, že pokud by Mazepa neměl Švédsku co nabídnout, Karel by s ním nevyjednával, jelikož „nestálost a divokost“²¹⁷ kozáků a 21 let trvající důvěrný vztah mezi Mazepou a Petrem byly pro něj rizikem. Švédská armáda však nebyla v době pochodu na Ukrajinu v dobré formě, a tak král využil Mazepovy otevřenosti ke spojení.²¹⁸ Massie hetmana rozhodně nepopisuje jako zlomeného muže ještě před poltavskou bitvou, naopak tvrdí, že během tajných rozhovorů se Švédskem získal ještě větší elán.²¹⁹ Vztah Petra

²¹⁵ „Vycházet dobře s Karlem vyžadovalo značnou dávku obezřetnosti i rozvážnosti a rovněž diplomatický cit a chytrost.“ (Tamtéž, s. 389).

²¹⁶ Tamtéž, s. 394.

²¹⁷ Tamtéž, s. 428.

²¹⁸ „Žitná Ukrajina, bohatá na dobytek a obilí, nabízela Karlovi, co švédská armáda potřebovala: útulek, odpočinek a případně i posily. Kdyby tu mohl Karel XII. přesvědčit kozáckého hetmana Mazepu, aby přešel na jeho stranu, mohla by švédská armáda v bezpečí přezimovat. Tady by mohla přibrat tisíce kozáckých jezdců, kteří by vynahradili ztráty letošní kampaně. A Mazepovo hlavní město Baturyn bylo zásobeno střelným prachem. Ze všech těchto důvodů vyslal Karel XII. den poté, co obdržel zprávu o Lewenhauptově porážce [švédský státník a vojevůdce – pozn. A. K.], spěšného posla za Mazepou, aby ho požádal o zimní ubytování. Bralo se za samozřejmost, že Mazepa žádosti vyhově. Mazepa totiž už dlouhé měsíce vedl aktivní a tajná jednání o švédském spojení.“ (Tamtéž, s. 428 – 429).

²¹⁹ „Nyní (po zveřejnění jeho spojení se Švédskem) se zdálo, že postupem švédské armády a téměř jistou porážkou cara Petra převážily výhodné možnosti nad rizikem. Pro slavného kozáckého náčelníka, jenž vynikal svými skvělými kousky v lásce i válce a který prožil jednadvacet let jakožto vůdce svého

a Mazepy rozebírá autor více do hloubky, na rozdíl od Manninga, který se prakticky o jakémkoli vztahu mezi carem a hetmanem po uzavření švédské aliance nezmiňuje. Stejně jako Manning zmiňuje Massie povstání Bulavina, při kterém se Mazepa postavil na stranu cara. Toto jednání však neprezentuje jako hetmanovu náhlou vypočítavost, nýbrž jako uvážený krok, který zajistil dostatek času na finální dohody. Dle autora to byl jeden z důvodů, proč carova důvěra v Mazepu zůstávala „pevná a neochvějná“²²⁰ i přesto, že se k němu donášely pomlavy o hetmanově tajně vedené osobní politice takřka nepřetržitě. Samotný Mazepa se podle Massieho v době jednání se Švédskem na osobní vztah s Petrem nijak neohlížel, spíše se snažil zvážit, co by pro něj znamenala případná výhra nebo prohra švédského krále. Massie podotýká, že tato otázka trápila hetmana daleko více než otázka osudu celého kozáctva.²²¹

Ironickým tónem pak Massie hodnotí Mazepův vztah s Ruskem těsně před finálním střetem armád a nechává tak vyniknout hetmanovu zrádnou povahu. Podle autorova mínění byl Mazepa k carovi loajální pouze po tu dobu, kdy to pro něj bylo výhodné, což vzhledem k jeho loajalitě na dřívějších působištích není příliš překvapivé.²²² Avšak ani dohody mezi Mazepou a Karlem neprobíhaly tak, jak si hetman naplánoval. Karel XII. v něm sice viděl potřebného spojence, ale podle Massieho jej bral stejně jako Petr jako svého poddaného. Zatím však nezasahoval do hetmanových vnitřních záležitostí. Historik dále vyslovuje názor, že Mazepova cesta za osvobozením Ukrajiny a snaha být Karlovým nejbližším rádcem skončila ještě dřív, než začala, což si jistě uvědomoval i hetman.²²³ Karlovým postupným jednáním byl nemile překvapen, ale stále ještě věřil, že až král zvítězí, ponechá mu hetmanský post a on bude samostatným vládcem na Ukrajině. Na druhé straně ale do poslední chvíle

bouřliváckého lidu, nastal vrcholný okamžik rozhodování. Mazepovi teď sice bylo třiašedesát a trpěl dnou, ale přesto si udržel chytrost, rafinovanost a mimořádné kouzlo. Jeho život odrážel celou éru kozáckých dějin.“ (Tamtéž, s. 429).

²²⁰Tamtéž, s. 431.

²²¹„Mazepa sledoval jediný cíl: zůstat na straně vítěze. Kdyby Karel XII. došel až do Moskvy a zbavil cara trůnu, jaká by byla budoucnost kozáků a jejich hetmana v případě, že by věrnost Petrovi zachovával příliš dlouho? Kdyby Karel XII. dosadil na ruský trůn nového cara, tak jako již dosadil nového krále na trůn polský, nemohl by jmenovat i nového hetmana ukrajinských kozáků?“ (Tamtéž, s. 431).

²²²„Dokud byl Karel XII. kdesi v dáli, zůstávala Mazepova věrnost Petrovi opravdu pevná jako diamant. Ale jak se Karlova zdánlivě neporazitelná armáda začala blížit, Mazepy se zmocnil neklid a vzrušení. Spolu s většinou Evropy pokládal za hotovou věc, že švédský král může cara porazit, pokud se k tomu odhodlá. Jenže kdyby se zase pro Karla vyslovil moc brzo, na Ukrajinu by mohla vtrhnout ruská armáda a jeho zničit.“ (Tamtéž, s. 432).

²²³„Karel XII. původně slíbil, pokud to bude možné, vyhnout se Ukrajině a neudělat zde bojiště, ale na druhé straně nepotvrdil – jak Mazepa doufal – že Ukrajina dostane nezávislost. Karel XII. chtěl udržovat střední kurz mezi kozáky a Poláky. Polsko totiž nadále vznášelo nárok na západní část Ukrajiny a Karel XII. si nechtěl jednoho spojence popudit tím, že by předčasně uspokojil druhého.“ (Tamtéž, s. 432–433).

přemýšlel, zda by opravdu nebylo výhodnější zůstat na straně Ruska. Autor ironicky naznačuje, že hetman si již delší dobu před rozhodující bitvou ve své zahraniční politice nevěděl rady a stal se tak spíše neklidným pozorovatelem mezi dvěma armádami než aktivním účastníkem.²²⁴ Podle Massieho Mazepovi uškodil fakt, že netušil, zda je Petr obeznámen s jeho zradou nebo zatím pomlouvám, které se šířily, neuvěřil. To byla podle autora příčina jeho neuváženého útěku z Baturynu, spěšného přechodu k jednotkám švédského krále a vypálení města.²²⁵ Massie a Manning se shodují, že tento čin představoval výstrahu pro ostatní zrádce a byl signálem, že Mazepova moc a jakákoli zahraniční politika jsou u konce.²²⁶ Po této prohře se hetman pokusil ještě o jeden záchranný výpad, poslední pokus udržet si moc. Tento pokus o udržení moci a návrat k ruskému carovi však podle Massieho zcela jasně vypovídá o hetmanově špatné povaze.²²⁷ Poltavskou bitvu historik shrnuje jako konflikt převážně mezi Petrem a Karlem XII. Žádnou výraznější roli Mazepovi, vzhledem k předchozím událostem, nepřisuzuje. Podotýká, že Karlovi i po prohrané bitvě záleželo především na kozácích, kteří přešli na jeho stranu (nikoli na Mazepovi), a nechtěl dovolit, aby se dostali do rukou Rusů a byli souzeni jako zrádci. Mazepa se ihned po bitvě vydal na ústup a poslední rozkazy, které vydal, nabádaly zbytek kozáků ke zmatení Rusů v případě, že by jeho a Karla XII. pronásledovali. Petrovo vítězství u Poltavy Massie popisuje jako

²²⁴ „Karlovo nenadálé zářijové rozhodnutí vstoupit na Ukrajinu zasadilo Mazepovi mimořádnou ránu. Hetman totiž předpokládal – a Karel XII. to přece sliboval – že bude car zabaven přímým pochodem na Moskvu. Když si Mazepa uvědomil, že král je na cestě na Ukrajinu, a tudíž on musí definitivně učinit rozhodnutí a postavit se nezvratně na jednu, nebo na druhou stranu, a válka v každém případě zachvátí jeho lid a zemi, strnul úlekem. Pokud si v tomto zásadním okamžiku vybere špatnou stranu, bude po něm veta.“ (Tamtéž, s. 433).

²²⁵ „Ve zpětném pohledu se zdá, že patrně to nejmoudřejší, co mohl učinit, když už se rozhodl spojit s Karlem, by bylo zůstat v Baturynu, dokud by nedorazila Karlova armáda. I kdyby se Menšíkov objevil, proti této pevnosti chráněné děly by se svou jízdou bez podpory sotva něco zmohl. Jenže Mazepa netušil, kolik Rusů se blíží. Naproti tomu znal Menšíkova a měl z něj strach a ještě víc se bál Petrovy reakce na zprávu o své zradě. Usoudil tedy, že hra skončila, vsedl na koně, shromáždil kolem sebe dva tisíce mužů, další tři tisíce rozmístil na strategické body, aby chránili Baturyn, přikázal jim, aby Menšíkova nepouštěli do města, a odcválal na sever spojit svůj osud se švédským králem.“ (Tamtéž, s. 434).

²²⁶ „Takto Petr zdárně udusil požár Mazepovy vzpoury, ještě než se mohla rozšířit. Místo aby hetman odvedl celý lid Ukrajiny do švédského tábora, od nynějška vznikla propast mezi menšinou, jež ho následovala, a většinou, která zachovala věrnost Petrovi. Karlův slib vzít kozáky pod ochranu měl chabý účinek. Ukrajinci stáli při carovi a jeho novém hetmanovi, ukrývali před Švédy koně a potraviny a za odměnu předávali Rusům zajaté švédské opozdilce.“ (Tamtéž, s. 436).

²²⁷ „Jak on, tak několik tisíc jezdců zůstali věrni Karlovi. Tato oddanost ovšem vycházela z tušení, co by se jim přihodilo, kdyby padli do ruských rukou. Přesto se vynořily i důkazy, že se Mazepa ani tehdy zcela nevzdal svých pletichářských choutek. Jistý kozácký důstojník, jenž přešel s Mazepou ke Švédům, se vrátil k Petrovi s ústním sdělením, jež prý bylo od starého hetmana. Ten nabízel vydat Karla do Petrových rukou, uvolí-li se car dát mu milost a vrátit mu jeho hetmanskou hodnost a úřad. Kurýra sice Petr poslal nazpět s kladnou odpovědí, ale z této věci nic nevzešlo.“ (Tamtéž, s. 437).

„nesmírný triumf“²²⁸, další figurování ukrajinského hetmana ve švédsko-ruské zahraniční politice však odmítá.

Třetí pohled na sledované období a roli hetmana Mazepy v poltavské bitvě nabízí Orest Subtelny. Ten jako příčinu švédského spojení uvedl především tlak na hetmana v době začínající severní války, kdy byla jeho práva, jak už podotýkal Massie, stále více omezována. Stejně tak Subtelny souhlasí s tím, že švédská armáda byla v době konfliktu obecně známa jako jedna z největších armád v Evropě. Mazepův obrat ke Švédsku tedy byl logický.²²⁹ Autor však podotýká, že kozácká Ukrajina počátku 18. století měla velké „lidské a materiální bohatství“²³⁰, které bylo pro ruského cara cenné, neboť tuto sílu využíval ve válečném konfliktu se Švédskem. V této době také na území Ukrajiny působilo čím dál více ruských vojenských jednotek, což podle Subtelného vyvolávalo nepokoje mezi všemi vrstvami obyvatel.²³¹ Podle autora nebyl Mazepa, ač obecně známý svým dobrým vztahem k carovi, k těmto stížnostem netečný. Když se však omezování pravomocí začalo týkat i jeho osoby, začal se zaobírat myšlenkou vymanění se z ruského poddanství. Subtelny souhlasí s Massiem, že výběr spojence byl pro Mazepu vzhledem k okolnostem celkem snadný. K Massieho tvrzení pouze dodává, že hetman nebyl fascinován jen silou a úspěchy švédské armády, ale také západní orientací této evropské země, neboť to mu bylo blízké. Za mezník, kdy Mazepa začíná realizovat svá tajná jednání se Švédskem, Subtelny považuje již rok 1705, a to z toho důvodu, že se kvůli vojenským nařízením začaly bouřit Mazepovy kozácké pluky.²³² Navíc staršina přinášela k Mazepovi stále častěji informace o tom, že car chce celé kozácké hnutí potlačit a zrušit zavedené pořádky. Tyto informace byly sice podle Subtelného zkreslené a přehnané, avšak měly pravděpodobně na hetmanovo rozhodnutí odvrátit se od cara značný vliv.²³³ Mazepovo finální odhodlání přejít během severní

²²⁸Tamtéž, s. 482.

²²⁹„Díky poměrně pokročilé technologii, systematicky trénovaným vojákům a vynikajícím podpůrným službám Švédové měli jednu z nejúčinnějších armád v Evropě.“ (SUBTELNY, O., *The Mazepists: Ukrainian Separatism in the Early Eighteen Century*, New York 1981, s. 21).

²³⁰Tamtéž, s. 21.

²³¹„Stížnosti týkající se války začaly proudit z každé vrstvy ukrajinské společnosti. Rolníci a měšťané si nejčastěji stěžovali na chování ruských vojsk ve svých městech a vesnicích.“ (Tamtéž, s. 22).

²³²„Kozácká morálka se zhoršila v roce 1705, kdy Petr I. ve snaze koordinovat své síly přidělil ruským a německým velitelům kozácké jednotky. Pohrdali jimi, považovali je za méněcenné vojáky. A podle kozáků byli zbytečně krutí a arogantní.“ (Tamtéž, s. 23).

²³³„V jedné z kampaní car umístil hetmana pod velení Menšikova. Pro Mazepu byla tato skutečnost obzvlášť znepokojující, jelikož měl pocit, že se proti němu chystá spiknutí a jeho následné odstranění z funkce. Navíc cítil, že to bylo pod jeho důstojnost sloužit pod mužem tak nízkého původu. Ale to, co nejvíce znepokojovalo Mazepu i kozáky, byly zvěsti o Petrových plánech na reorganizaci.

války pod ochranu Švédska coby spojenec padlo podle Subtelného také roku 1707, ovšem důvod vidí autor v tom, že Petr I. hetmanovi jasně naznačil, že ho chce z úřadu odvolat.²³⁴ Vztah Petra I. a Mazepy v prvních letech severní války popisuje historik ještě jako vřelý. Car Mazepovi plně důvěřoval a hetman si zpočátku tlak na svůj úřad nepřipouštěl. Jejich vztah se zhoršil kolem roku 1705, kdy se Mazepa pustil do vyjednávání svého přechodu pod záštitu švédského krále, a proto se snažil udržovat s carem co nejformálnější a nejmenší kontakt. Podle Subtelného si začal připravovat půdu pro přechod na švédskou stranu, a aby přesvědčil krále, že se chce opravdu vymanit z carského útlaku, podnikl opravdu riskantní krok – navázal kontakt s polským králem, v té době již spojencem Švédska. Subtelny je jediným analyzovaným západním autorem, který se touto skutečností podrobně zabývá a tvrdí, že Mazepa tím chtěl dát švédskému králi najevo svůj zájem navázat s ním spojenectví. Podle historika byl tento propolský krok také možnou příčinou, proč se k Mazepovi při přechodu na švédskou stranu přidalo mnohem méně kozáků, než očekával. Ti se totiž obávali, že jakékoli dohody s Polskem budou znamenat ještě větší vliv polské koruny na Pravobřeží.²³⁵ Vztah samotného Karla XII. k Mazepovi byl podle Subtelného formální. Švédský král viděl v hetmanovi pouze výhodného spojence na Ukrajině, což se podle historika rozcházel s Mazepovým plánem být jeho pravou rukou. Subtelny dále vyjadřuje názor, že Mazepovou touhou sice bylo osvobodit Ukrajinu od Ruska, ale zároveň chtěl být na tomto území vládcem a vyrovnat se tak ostatním evropským monarchům. Který z těchto cílů pro něj byl důležitější, si autor netroufá odhadnout, ovšem přiznává, že hetmanovi velmi záleželo na vlastním postavení. Mazepa se podle něho potřeboval cítit v „sedle“²³⁶, tedy nebýt nikomu poddaný.²³⁷ Navázal proto kontakt se švédským králem přes polskou stranu, což mu podle očekávání přineslo uznání Švédů.²³⁸ Finální

Se zděšením byl hetman informován, že Petr chce vyslat Ukrajince do Pruska jako dragouny. Další z informátorů přinesl zprávu, že chce car kozáctvo zrušit úplně.” (Tamtéž, s. 23).

²³⁴Tamtéž, s. 24.

²³⁵„Jak válka pokračovala, možnost, že by se Poláci vrátili na Ukrajinu, nepřetržitě dělala kozácké velení. Stále tu byla velká pravděpodobnost, že by se jim vrátili jejich ztracené a Poláky stále nezapomenuté země. V případě, že by Petr I. a král August II. triumfovali, bylo téměř jisté, že car by vrátil alespoň část Ukrajiny polským spojencům. Pokud by vyhrál Karel XII. a Leszczyński, tak by i v tomto případě Poláci mohli vládnout Pravobřeží. Každopádně by kozáci byli poraženi. Kromě toho, jak Švédsko více a více postupovalo na carovo území, hrozilo, že se Ukrajina stane bitevním polem a bude zdevastována. Tímto strachem trpěl i Mazepa, a tak tvář v tvář hrozbě začal hledat východisko z této situace.” (Tamtéž, s. 26).

²³⁶Tamtéž, s. 27.

²³⁷„Postupem času se hlavní otázkou Mazepova spojenectví staly jeho cíle. Někteří současníci tvrdili, že cílem hetmana bylo vytvořit samostatné ukrajinské území [bez zásahu okolních vlád – pozn. A. K.].“ (Tamtéž, s. 27).

²³⁸Tamtéž, s. 28–29.

tajná jednání datuje historik do roku 1708, kdy se vyjednávalo o odvrácení se od ruského cara a o přechodu ke švédskému králi. Dle Subtelného nabídl Karel XII. hetmanovi opravdu dobré podmínky.²³⁹ Autor však rovněž podotýká, že Mazepa byl z této nabídky v rozpacích. V první řadě proto, že se nestal Karlovou pravou rukou, což pro něj bylo podle již analyzovaných západních autorů prioritní. Druhým důvodem byla jeho obava, že kozáci, kteří se chtěli odpoutat od ruského cara, nedodrží podmínky přechodu, neboť se obávají i švédské strany.²⁴⁰ Subtelny tvrdí, že Mazepův plán byl před poltavskou bitvou úspěšně dokončen a hetman nepochyboval o tom, že v rozhodující bitvě zvítězí švédský král a on jako jeho spojenec bude těžit z tohoto triumfu.²⁴¹ I přes vlastní tvrzení, že Mazepa byl odhodlaný vyprostit se z ruského poddanství, se historik pozastavuje nad tím, že hetman dokázal do poslední chvíle hrát na obě strany, a dokonce mu záleželo na tom, aby zůstal pro ruského cara tím „nejvěrnějším služebníkem“²⁴². Autor podotýká, že odchod Mazepy byl pro cara naprosto nečekaný, pouští se však v tomto případě do daleko větší kritiky cara než například Massie. Označuje cara za „slepého a hluchého, když nenaslouchal svým zvědům o Mazepově tajné alianci“²⁴³. Petrovu reakci popisuje Subtelny jako krutou, stejně jako již zmínění západní autoři. Historik tvrdí, že Lví podíl na vypálení Baturynu měl Menšikov, tudíž není k carově odezvě tak kritický. Vypálení sídla historik nepovažuje pouze za ránu pro Mazepu, ale také za rozhodující událost pro mazepisty, kteří se následně od hetmana zčásti odvrátili. A jelikož byl Mazepa v té době dávno ve švédském táboře, nemohli se k němu tito kozáci připojit, i kdyby to měli v úmyslu.²⁴⁴ Rusko začalo ihned po vypálení města očerňovat Mazepu a chystat se na válku proti Švédsku mnohem důkladněji. Poltavskou bitvu popisuje Subtelny stejně jako předchozí autoři jako vrchol Mazepova neúspěchu. Dále podotýká, že kozácký hetman pouze doufal, že švédská armáda nakonec porazí ruské pluky, ale sám s malým počtem kozáků nemohl bitvu nijak výrazně ovlivnit.²⁴⁵

²³⁹ „Dohoda mezi Karlem XII. a Mazepou obsahovala následující body: Ukrajina bude nezávislým a volným územím, švédský král se zavazuje zbavit Ukrajinu všech nepřátelských jednotek na jejím území a poskytnout pomoc hetmanovi, když o to požádá. Dále také všechny země, které patřily carovi, budou navraceny do rukou hetmana, Mazepa bude jediným vládcem Ukrajiny a švédský král nemá žádné právo zasahovat do vnitřních záležitostí. Na oplátku však švédské jednotky mohou strategicky obývat pět ukrajinských měst v rámci ochrany a spojení s Ukrajinou.“ (Tamtéž, s. 30).

²⁴⁰ Tamtéž, s. 31.

²⁴¹ Tamtéž, s. 36.

²⁴² Tamtéž, s. 32.

²⁴³ Tamtéž, s. 37.

²⁴⁴ Tamtéž, s. 37.

²⁴⁵ Tamtéž, s. 52.

Teze již analyzovaných autorů potvrzuje i Peter Englund, který při své podrobné analýze poltavské bitvy rovněž nepřisuzuje Mazepovi výraznou roli. Navíc podotýká, že se mu stěží dařilo udržet mezi kozáky morálku, což ztěžovalo jejich bojovou způsobilost.²⁴⁶ Dle jeho názoru hetman do průběhu samotné bitvy nijak výrazně nezasáhl.

Příčinami Mazepova přechodu na švédskou stranu se Englund nezabývá, spíše podotýká, že po prohře logicky zůstal na straně Švédska, jelikož jinou možnost již neměl. Na rozdíl od předchozích autorů Englund připouští, že během bitvy a hlavně v jejím závěru měl Mazepa se švédským velením a králem dobré a důvěrné vztahy, což jednoznačně dokazuje i společný králův a hetmanův útěk.²⁴⁷

²⁴⁶ „Válečný duch jejich spojence, záporožské kozáky, opouštěl. Začala se šířit tísnivá atmosféra a hrozila vzpoura. Mazepa byl proto donucen vyjet mezi své muže a burcovat je.” (ENGLUND, P., *The Battle that Shook Europe: Poltava and the Birth of the Russian Empire*, London 2006, s. 64).

²⁴⁷ Tamtéž, s. 234.

5. Závěr

Cílem bakalářské práce bylo zmapovat ukrajinskou, ruskou a západní historiografii a její náhled na zahraniční politiku Ivana Mazepy vedenou na počátku severní války. Spojenectví s protivníkem Ruska, mladým švédským králem Karlem XII., uzavřené na počátku této války názorově rozdělilo autory analyzované literatury a ovlivnilo vnímání Mazepy v jednotlivých regionech.

Mazepovu snahu o zahraniční politiku ukončila poltavská bitva, která vyústila porážkou Švédska a přinesla přelom v severní válce. Rusko získalo převahu nad Švédskem, jehož silná pozice v čele evropské politiky se po této bitvě znatelně otřásla. Ivan Mazepa a švédský král po prohře uprchli do Osmanské říše, kde hetman ještě téhož roku zemřel. Mazepův přechod z ruského poddanství vyvolával spory již během jeho života a po jeho smrti (r. 1709). Na jedné straně se do obecného povědomí dostala, především díky vlivu ruské vlády, verze o zrádném a prospěchářském hetmanovi. Na straně druhé je ovšem Mazepa vnímán jako hrdinný bojovník za ukrajinskou nezávislost. Tento pohled na hetmana a jeho zahraniční politiku však prošel vývojem.

V první kapitole věnující se počátkům Mazepovy kariéry je mezi autory víceméně patrná názorová shoda. Nikdo hetmanovi neupírá vzdělanost, inteligenci, důvtip a obratnost v diplomatických záležitostech, což byly dle historiků faktory, které značně ovlivnily jeho mezinárodní činnost v době hetmanství. Pohledy se začínají rozcházet až v souvislosti s úvahami, jak Mazepa těchto svých vlastností využil. V opozici stojí především ukrajinská a ruská literatura. Ukrajinský historik Umanec rezolutně odmítá teze ruského autora Kostomarova, že Mazepa využil svých dovedností v osobní prospěch a k dosažení svých vlastních sobeckých cílů.

Velké rozdíly mezi jednotlivými přístupy zachycuje kapitola pojednávající o Mazepových tajných jednáních se západními zeměmi (Polskem, Švédskem), která vyvrcholila přechodem hetmana a části kozáckých pluků na stranu Švédska. Pohled ukrajinských historiků na zahraniční politiku Ivana Mazepy je od počátku velmi kladný. První z analyzovaných autorů Fedir M. Umanec viditelně ovlivnil přístup svých ukrajinských kolegů. Ačkoli je považován za prvního autora moderní ukrajinské historiografie, který vytvořil ucelený vhled do Mazepovy kariéry, soustředí se především na vnitřní a vnější hetmanovy vztahy na pozadí severní války.

Tento přístup převzal Boris D. Krupnyckyj, který se od Umance názorově výrazněji neliší. Nepřichází s novými fakty a většinu argumentů pro svůj výzkum přebírá právě od výše zmíněného autora. Shodně rovněž odmítají tvrzení, které má silnou pozici převážně v ruské literatuře (Bantyš-Kamenskij, Kostomarov), že Mazepovo tajné mezinárodní spojení bylo zradou cara Petra I. Oba ukrajinští autoři jej hodnotí jako logické vyústění těžké situace, ve které se hetman ocitl vinou ruské vlády. Časté povolávání kozáckých pluků do boje, materiální strádání ukrajinského obyvatelstva, obsazování měst ruskými pluky a omezování hetmanské moci, to byly podle Umance a Krupnyckého vlivy, které donutily Mazepu jednat proti ruskému carovi.

Olexandr P. Ohloblyn a Serhij O. Pavlenko se s předchozími argumenty ukrajinské historiografie ztotožňují. Vývoj však lze zaznamenat v jejich přístupu k faktům a událostem, které Mazepu po dobu severní války ovlivňovaly. Oba autoři se nezabývají příliš detailně podrobnostmi, ale zaměřují se především na období hetmanátu v prvních letech severní války, na Mazepova tajná jednání se Západem a na vztah se Švédskem. Ohloblyn se soustředí především na mezinárodní vztahy jednotlivých států zapojených do severní války a hetmanův postoj k nim. Snaží se co nejpřehledněji zmapovat jeho kontakty s tehdejšími vládci a zčásti také jejich přístup k němu. O zcela pozitivní pohled se však nejedná. Jako předchozí autoři Ohloblyn odmítá Mazepovo jednání považovat za zradu ruského dvora, ale jako první z ukrajinských badatelů, následovaný Pavlenkem, vyslovuje názor, že hetmanova zahraniční politika nebyla pouze zcela marným bojem, ale spíše selháním plynoucím z neefektivního využití dobrých mezinárodních kontaktů a spojení.

Serhij O. Pavlenko jako jediný ukrajinský autor kromě nových faktů a skutečností (především informací o tajných rozhovorech mezi hetmanem a švédsko-polskou stranou) přináší také jistou obhajobu Moskvy a cara Petra I., kterého předchozí autoři považovali za hlavní příčinu Mazepova přechodu na švédskou stranu. Autor se shoduje s Ohloblynem, že neúspěch zahraničního spojení se Švédskem byl zaviněn nejen stále se zhoršujícími vztahy mezi Ruskem a Ukrajinou, ale také hetmanovými přehnanými ambicemi a jeho špatným zhodnocením situace uvnitř kozáckých pluků.

V ruské historiografii se negativní pohled na hetmanovo spojení objevuje již v díle Dmitrije N. Bantyše-Kamenského, který k Mazepovi od počátku přistupuje jako k člověku toužícímu po moci a nevážícímu si carovy velkorysosti a pozornosti. Autor

odsuzuje tajné rozhovory a jako důkaz, že hetman v novém spojení viděl osobní prospěch, předkládá argument, že ani kozácké a ukrajinské obyvatelstvo s ním nemělo dobré vztahy, což nakonec dokládá i jejich neúčast při finálním přechodu do švédského tábora. Podle Bantyše-Kamenského navíc Mazepa sledoval příklonem k ruskému nepříteli jen své vlastní povýšení, a právě proto nebyla jeho spojenecká strategie příliš promyšlená. Historik dále vyjádřil údiv nad tím, co vedlo hetmana k uzavření tohoto pro něj na první pohled výhodného, ale pro kozáky a Ukrajinu zcela nepříznivého spojení. Celkovou Mazepovu zahraniční politiku pak považuje za neúspěšnou především z důvodu jeho snahy dosáhnout co největšího osobního prospěchu, čímž si znepřátelil řadu sobě blízkých lidí. Další příčinu autor vidí v nepromyšlenosti celého spojení se Švédskem.

Nikolaj I. Kostomarov plynule navázal na kritiku Bantyše-Kamenského a ještě více se zaměřil na Mazepovy negativní povahové rysy, které podle něj zapříčinily jeho rychlý pád a neúspěch. Jako jeden z mála autorů tvrdí, že se hetman provinil zradou již jen z toho důvodu, že porušil Kolomacké statě (z roku 1687), které mu mimo jiné zakazovaly navazovat spojení s okolními zeměmi bez carova vědomí nebo souhlasu. Stejně jako Bantyš-Kamenskij i Kostomarov viděl Mazepův neúspěch především v jeho osobní touze po moci a také v nepromyšleném spojení se Švédskem, jež se podle historika chystalo omezit hetmanovu pravomoc. Podle Kostomarova se Mazepa bál rozhodnout okamžitě, a zapříčinil tak chaotický přesun ukrajinských kozáků do švédského tábora bez materiální a vojenské podpory, což ovlivnilo výsledek bitvy u Poltavy.

Jedinou analyzovanou autorkou, která projevila snahu o určitou rehabilitaci Mazepova jména, je Taťjana Tairova-Jakovleva. Ta se ve svých dvou monografiích snažila obhájit hetmanovo jednání. Odmítla v první řadě negativní pohled Bantyše-Kamenského a Kostomarova. Jako jediná z analyzovaných historiků nemluví o Mazepově spojení se Švédskem jako o zradě ruského cara. Spíše se svými názory přiklání k ukrajinské rané tvorbě a Mazepu vidí, sice s občasnou kritikou (většinou jeho vnitřní politiky), jako ochránce Ukrajiny. Autorka odmítá tvrzení, že hetmanův obrat na švédskou stranu byl proveden pouze s cílem osobního obohacení. Naopak uvádí, že spojením se švédským králem a svým odchodem od Ruska ztratil hetman vše, včetně majetku, postavení a titulů, čehož si byl jistě dopředu vědom. Jasný názor na úspěch či neúspěch Mazepovy politiky autorka nepřináší, spíše se snaží obhájit jeho

činy i přes konečné nedosažení jím vytyčených cílů. Spolupráci se Švédskem Tairova-Jakovleva neztracuje jako ostatní ruští autoři. Tvrdí, že navzdory tomu, že nepřinesla kýžené výsledky, dokázala, že Mazepu za zrádce nelze považovat.

Alexej G. Škvarov, přestože své dílo vytvořil po Tairově-Jakovlevě, odkazuje svými názory spíše k Bantyši-Kamenskému a Kostomarovovi. V hodnocení je sice mírnější než oba jmenovaní historici, ale i tak viní Mazepu z přílišné snahy upevnit svou pozici za jakoukoli cenu.

Analyzovaná západní literatura se spíše přiklání k tvrzení vůči Mazepovi kritické ruské historiografie. Clarence A. Manning v mnohém ovlivnil další autory zabývající se tématem švédsko-ukrajinského spojení. Více než na podmínky tohoto spojení se však zaměřuje na samotného Mazepu a jeho roli v severní válce. V konečném hodnocení hetmanovy zahraniční působnosti se přiklání spíše k ruskému pohledu, tedy přijímá tvrzení, že Mazepovým cílem bylo nejen zbavit ukrajinské země despotické nadvlády Ruska, ale také kariérní růst a vlastní prospěch. Výsledné spojení se Švédskem pak vidí jako neúspěch s drtivým vítězstvím Moskvy a fatálními následky pro kozáky.

Pohled Roberta K. Massieho ovlivnilo především to, že se věnoval zahraniční politice pohledem Ruska (viz jeho dílo *Petr Veliký: život a svět*). Autor se podrobně zabýval vztahem mezi Švédskem a Ruskem v období severní války a na základě svých poznatků uznává, že vzhledem k raným úspěchům švédského tažení Evropou uvažoval Mazepa, bez ohledu na úmysly, při své samostatné spojenecké činnosti velmi logicky a s rozmyslem. Massie neobviňuje hetmana ze zrády, tvrdí však, že již při vedení tajných rozhovorů se Švédskem měl Mazepa větší obavu o své vlastní místo než o osud Ukrajiny. Výrazně negativněji nahlíží na hetmana v posledních chvílích před poltavskou bitvou, kdy vyzdvihuje jeho zrádnou povahu a úmysl vycouvat ze spojení se Švédskem, jehož pozice byly již oslabeny. Tím, že bitvu u Poltavy autor vykresluje již jen jako konflikt Ruska a Švédska, hodnotí Mazepovu zahraniční politiku jako neúspěšnou, ničemu nepřispívající, která více než samotného vůdce zasáhla řadové kozácké a ukrajinské obyvatelstvo.

Orest Subtelny nijak nevybočuje z řady předešlých západních autorů. Netvrdí přímo, že se Mazepa nezabýval tím, co by případná výhra nebo prohra pro Ukrajinu znamenala, avšak souhlasí s ostatními, že nové spojení a jeho role v něm byly pro hetmana stěžejní.

Peter Englund se věnuje především průběhu poltavské bitvy. Vzhledem k tomu, že nepřipisuje Mazepovi výraznější roli ani před, ani po bitvě, je lehké odhadnout, že hetmanovo spojení se Švédy za příliš významné nepovažuje.

Na základě prostudované historiografie je zřejmé, že Ivan Mazepa stále zůstává pro ukrajinskou historiografii ochráncem Ukrajiny, který se pokusil vyvést své území z ruského poddanství, a ruská historiografie jej považuje za zrádce ruského cara a prospěcháře neohlížejícího se na vlastní lid. Západní historici jeho osobnost hodnotí spíše jako východoevropská historiografie, v tomto případě především ruská. Jednotný názor na Ivana Mazepu nelze formulovat, zůstává stále kontroverzní osobností, jejíž vina či nevina vůči ruskému caru Petru I. stále vyvolává diskuze.

6. Seznam použité literatury

- BABINSKI, H. F., *The Mazeppa Legend In European Romanticism*, New York 1974
- БАНТЫШ-КАМЕНСКИЙ, Д. Н., *Жизнь Мазепы*, Москва 1834
- ENGLUND, P., *The Battle that Shook Europe: Poltava and the Birth of the Russian Empire*, London 2006
- КОСТОМАРОВ, Н. И., *Мазепа*, Москва 2004
- КОСТОМАРОВ, Н. И., *Руина, Мазепа, Мазепинцы: Исторические монографии и исследования*, Москва 1995
- КРУПНИЦЬКИЙ, Б. Д., *Гетьман Мазепа та його доба*, Київ 2003
- МАСКИВ, Т., *Mazeppa in the Light of Contemporary English and American Sources*, New York 1959
- МАСКИВ, Т., *Prince Mazeppa, Hetman on Ukraine, in Contemporary English Publications 1687-1709*, Chicago 1967
- MAGOCSI, P. R., *A History of Ukraine*, Seattle 1997
- MANNING, C. A., *Hetman of Ukraine: Ivan Mazeppa*, New York 1957
- MASSIE, R. K., *Petr Veliký: život a svět*, Praha 2006
- НЕЛЕПИН, Р. А., *История казачества*, Санкт – Петербург 1995
- ОГЛОБЛИН, О. П., *Гетьман Іван Мазепа та його доба*, Київ 1960
- ПАВЛЕНКО, С. А., *Доба гетьмана Мазепи в документах*, Київ 2008
- ПАВЛЕНКО, С. А., *Іван Мазепа*, Київ 2003
- PLOKHU, S., *The Cossack Myth: History and Nationhood in the Age of Empires*, Cambridge 2012
- ПОЛОВЕЦЬ, В. М., *Федір Михайлович Уманець (1841-1917)*, Чернігів 2006, s. 3-8.
Dostupné online <http://www.siver-litopis.cn.ua/rab/polovec/umanec.pdf>
- SUBTELNY, O., *The Mazepists: Ukrainian Separatism in the Early Eighteen Century*, New York 1981
- SUBTELNY, O., *Ukraine: a History*, Toronto 1994
- ШКВАРОВ, А. Г., *Казачество эпохи Петра Великого: Конец вольностям казацьим*, Санкт-Петербург 2012
- ŠVANKMAJER, M., *Petr I.: zrození impéria*, Praha 1999
- ТАИРОВА-ЯКОВЛЕВА, Т. Г., *Мазепа*, Москва 2007

ТАИРОВА-ЯКОВЛЕВА, Т. Г., *Иван Мазепа и Российская империя: История предательства*, Москва 2011

УМАНЕЦЬ, Ф. М., *Гетьман Мазепа*, Санкт-Петербург 1897